

**Olga Doleśniak-Harczuk**

ORCID: 0009-0008-1696-5444

dolesniak.olga@gmail.com

**Antoni Opaliński**

antex@gmail.com

## Dialog czy zakaz? Debata nad delegalizacją Alternatywy dla Niemiec

### Wstęp

Na przełomie 2023 i 2024 r. w Niemczech odżyła debata nad możliwością, zasadnością i szansami uruchomienia procedury delegalizacji wobec istniejącej od 2013 r. partii Alternatywa dla Niemiec (AfD). Partia ta w ostatnich sondażach zajmuje drugie miejsce w skali ogólnoniemieckiej, plasując się tuż za CDU<sup>1</sup>, i na osiem miesięcy przed wyborami do landtagów trzech wschodnioniemieckich krajów związkowych (Brandenburgii, Turynгии i Saksonii) wyraźnie prowadzi w sondażach<sup>2</sup>. Zaś opublikowane 16 stycznia b.r.

<sup>1</sup> Według sondażu z 16 I 2024 r. AfD w ujęciu ogólnoniemieckim odnotowała poparcie na poziomie 22,8%, a CDU/CSU – 31%. Pozostałe partie: SPD – 14%, Zieloni – 17,7%, FDP – 5%, Linke – 4,1% AfD: *Neueste Umfragewerte in Wahlumfragen*, „DAWUM” [online, dostęp: 16 I 2024]: <<https://dawum.de/AfD/>>.

<sup>2</sup> Według Instytutu Forsa we wszystkich trzech landach AfD jest obecnie najsilniejszą siłą polityczną, a jak wynika z ankiety przeprowadzonej przez RTL/n-tv, w Brandenburgii AfD mogłaby liczyć na 32-procentowe poparcie, w Saksonii – na 34-procentowe, w Turynгии – na 36-procentowe. Na razie najciekawiej rysuje się sytuacja w Turynгии, gdzie AfD mogłaby rządzić w koalicji z inną partią, ale wariant ten jest wykluczony przez wszystkie inne siły polityczne. Prognozuje się, że misja utworzenia nowego rządu prawdopodobnie przypadnie CDU (w sondażach CDU odnotowała 20-procentowe poparcie), a zważywszy na fakt, że trzecią największą siłą po wyborach może być Linke (17%), chadeacy być może będą musieli wejść w koalicję z Linke. Tym samym oficjalnie

wyniki sondażu przeprowadzonego przez Instytut Insa<sup>3</sup> wskazują jednocześnie na dalszy spadek poparcia nie tylko dla SPD i pozostałych partii współtworzących koalicję rządową, ale również samego kanclerza Olafa Scholza, który w rankingu popularności zajął 18. miejsce, najniższe w historii. Szefa niemieckiego rządu wyprzedził w tym zestawieniu nawet współprzewodniczący AfD, Tino Chrupalla.

W debacie o możliwej delegalizacji AfD biorą udział politycy, media, konstytucjonaliści, środowiska akademickie i organizacje pozarządowe. Zwolennicy złożenia wniosku o zakaz AfD do Trybunału Konstytucyjnego wskazują na wypowiedzi i działania polityków AfD podważające zasady demokratycznego państwa prawa i kwalifikujące, ich zdaniem, tę partię do wszczęcia procedury delegalizacji. Dodatkowym argumentem za przeanalizowaniem prawnych możliwości delegalizacji AfD jest dla zwolenników takiego działania wcześniejsze sklasyfikowanie trzech struktur landowych partii przez Urząd Ochrony Konstytucji (BfA) Turynгии, Saksonii-Anhalt i Saksonii jako „niewątpliwie skrajnych prawicowo”. Uznanie struktur AfD w tych landach za skrajnie prawicowe jest też oficjalnym potwierdzeniem tezy, że dążą one do celów niezgodnych z konstytucją.

Dyskusja o AfD jest obecna również w inicjatywach społecznych wyrażających się m.in. w zbieraniu podpisów pod petycją o pozbawienie czołowego polityka AfD w Turynгии, Björna Höckego praw podstawowych. Petycja ta jest zaadresowana do partii wchodzących w skład koalicji rządowej, ale i opozycyjnych i wzywa deputowanych do Bundestagu do zobligowania rządu federalnego do wystąpienia z wnioskiem do Trybunału Konstytucyjnego o delegalizację AfD. W połowie stycznia petycję poparło ponad milion osób<sup>4</sup>. W internecie również trwa zbieranie podpisów pod petycją wzywającą Bundesrat do zbadania możliwości zakazu AfD. Apel ten poparło w połowie stycznia ponad 685 tys. osób<sup>5</sup>. Temat delegalizacji AfD jest ponadto przedmiotem programów telewizyjnych w niemieckiej telewizji publicznej<sup>6</sup>, zwłaszcza satyrycznych<sup>7</sup>, ale z wyraźnym przesłaniem dydaktycznym.

zostałaby zniesiona ściana ogniowa między CDU a Linke. W ostatnich tygodniach w kręgach CDU pojawiały się sygnały, że koalicja z Linke na wschodzie może się okazać konieczna. *AfD in Brandenburg, Sachsen und Thüringen laut Umfrage weit vorn*, „Die Zeit” [online], 11 I 2024 [dostęp: 16 I 2024]: <<https://www.zeit.de/politik/deutschland/2024-01/afd-umfrage-brandenburg-sachsen-thueringen>>.

<sup>3</sup> *Scholz-SPD fällt in Umfrage weiter, CDU so stark wie gesamte Ampel*, „Focus” [online], 16 I 2024 [dostęp: 16 I 2024]: <[https://www.focus.de/politik/deutschland/insa-meinungstrend-scholz-spd-faellt-in-umfrage-auf-rekordtief\\_id\\_259579127.html](https://www.focus.de/politik/deutschland/insa-meinungstrend-scholz-spd-faellt-in-umfrage-auf-rekordtief_id_259579127.html)>.

<sup>4</sup> *Stoppen Sie den Faschisten Björn Höcke: Veranlassen Sie, dass die Bundesregierung beim Bundesverfassungsgericht einen Antrag auf Grundrechtsverwirkung nach Artikel 18 GG stellt*, „Bewegt Politik Campact!” [online, dostęp: 16 I 2024]: <<https://aktion.campact.de/weact/hocke-stoppen/teilnehmen>>.

<sup>5</sup> *Prüft ein AfD-Verbot*, „Innn” [online, dostęp: 16 I 2024]: <<https://innn.it/afdverbot>>.

<sup>6</sup> *Wie die AfD das Bundesverfassungsgericht aushebeln kann* | *Die Anstalt*, „You Tube. ZDF Satire” [online, dostęp: 16 I 2024]: <<https://www.youtube.com/watch?v=ljjZ6AZsmGk>>. 10 października 2023 r. w programie polityczno-satyrycznym „Die Anstalt” (ZDF) ukazano hipotetyczną i zgodną z zasadami demokratycznego państwa prawa ścieżkę przejęcia władzy przez AfD. Pod koniec programu aktorzy biorący udział w programie podali adres internetowy petycji postulującej sprawdzenie możliwości zakazania działalności AfD.

<sup>7</sup> *Gesichert rechtsextrem: Wird die AfD bald verboten?* | *heute-show vom 17.11.2023*, „You Tube. ZDF Heute-Show” [online, dostęp: 16 I 2024]: <<https://www.youtube.com/watch?v=O0o3PpJW->

Przeciwnicy wszczęcia procedury delegalizacyjnej ostrzegają, że może ona trwać latami i zamiast przyczynić się do spadku poparcia dla AfD, jeszcze bardziej wzmocni solidarność społeczną z partią, która na kanwie zakazu może zbudować narrację o własnym męczeństwie. Część krytyków delegalizacji AfD (m.in. premier Bawarii i przewodniczący CSU, Markus Söder, i lider CDU, Friedrich Merz) opowiada się za politycznym pokonaniem AfD w merytorycznej dyskusji. Ich zdaniem jedynym sposobem na zmarginalizowanie AfD jest podejmowanie trudnych politycznie problemów i rozwiązywanie ich, zanim staną się pożywką i siłą napędową dla drugiej strony. Dyskusji o delegalizacji towarzyszy ta o uszczelnianiu „zapory ogniowej” [niem. *Brandmauer*] między chadekami a AfD, co w kontekście cichych sojuszy zawiązywanych między radnymi i posłami do landtagu z CDU/ FDP i AfD na poziomie komunalnym, gminnym i landowym [vide: *Kazus Turyngii i debata o ścianie ogniowej*] następuje trudności natury politycznej i wizerunkowej. Z drugiej strony w obliczu prognozowanego zwycięstwa AfD 1 września br. w wyborach do landtagu Turyngii CDU musi sobie odpowiedzieć na pytanie, czy w akcie sprzeciwu wobec AfD byłaby skłonna wejść w koalicję z partią Linke, również zaliczaną do tych sił politycznych, z którymi się nie współpracuje. Zwolennicy zawiązania taktycznego sojuszu z Linke wskazują, że partia ta po odejściu obozu skupionego wokół Sahry Wagenknecht stała się mniej radykalna i tym samym bardziej akceptowalna jako ewentualny koalicjant. Opinie tego typu zdają się być elementem przygotowania gruntu pod możliwą koalicję CDU z Linke po jesiennych wyborach w Turyngii<sup>8</sup>.

Sama debata o delegalizacji AfD zaczęła się na nowo ożywiać w czasie protestów rolników przeciwko polityce cięć przyjętych w budżecie federalnym na 2024 rok przez rząd Olafa Scholza i po medialnych doniesieniach na temat próby zawłaszczenia tych protestów przez siły skrajnej prawicy, w tym AfD. Narracja ta jednak rozbiła się o aktywne poparcie dla protestujących również przez liderów CDU i CSU. Sytuacja uległa zmianie po tym, jak portal Correctiv opublikował artykuł odsłaniający kulisy tajnego spotkania przedstawicieli skrajnej prawicy, w tym członków AfD i zbliżonej do CDU Werteunion. Podczas spotkania miało dojść do rozmowy o planie „remigracji dla Niemiec”, którego skutkiem miałyby być wydalenie z terytorium państwa milionów ludzi. Szczegóły tajnego spotkania z uwagi na poruszony na nim temat i biografie uczestników (poza członkami AfD i Werteunion uczestniczyli w nim też przedstawiciele niemieckiego biznesu) na nowo podgrzały atmosferę wokół debaty o delegalizacji AfD, a plan remigracji naświetlony przez dziennikarzy Correctiv uznano za naruszający godność jednostki ludzkiej i konstytucję. W następstwie upublicznienia materiałów śledczych pracę stracił Roland Hartwig (AfD) – bliski współpracownik Alice Weidel, współprzewodniczącej AfD – który wziął udział w spotkaniu, zaś Friedrich Merz 13 stycznia, po zamkniętych obradach prezydium CDU w Heidelbergu, stanowczo potępił udział członków tej partii i prowadzonej przez byłego szefa niemieckiego kontrwy-

wkQ>. 17 XI 2023 r. ZDF wyemitowała odcinek programu satyrycznego ZDF-Heute-Show poświęcony możliwemu zakazowi AfD.

<sup>8</sup> CDU-Vorstandsmitglied: *Mehrheiten mit Linken und Grünen denkbar*, „MDR” [online], 15 XI 2023 [dostęp: 16 I 2024]: <<https://www.mdr.de/nachrichten/thueringen/cdu-linke-gruene-mehrheiten-wahl-neumann-100.html>>.

wiadu, Hansa-Georga Maaßena, Werteunion w tajnym spotkaniu i zapowiedział konsekwencje wobec tego środowiska.

23 stycznia 2024 r. za sprawą wyroku Drugiego Senatu Trybunału Konstytucyjnego, w którym orzeczono, że zgodnie z § 18 ustawy o partiach politycznych (PartG) partia Die Heimat [dawniej: Narodowo-Demokratyczna Partia Niemiec (NPD)] została pozbawiona finansowania z budżetu państwa na okres sześciu lat, na ewentualną delegalizację AfD zaczęto patrzeć jeszcze pod innym kątem<sup>9</sup>. W mediach wyrok ten odczytano jako ewentualny wstęp do rozważenia wszczęcia procedury zakazu wobec AfD<sup>10</sup>.

A zatem w styczniu 2024 r. debata o delegalizacji AfD weszła w nową, gorącą fazę, a pytanie o zyski i straty, które może przynieść ten krok, znalazły się na politycznej wadze. Pytanie, czy Republika Federalna Niemiec zdecyduje się wytoczyć najcięższe, konstytucyjne, działa przeciw AfD, mając w pamięci porażkę podobnego postępowania wobec NPD. Z drugiej jednak strony wyrok TK z 23 stycznia 2024 r. w sprawie NPD wzbudził pewne nadzieje na analogiczne postępowanie względem AfD<sup>11</sup>.

W opublikowanej w czerwcu 2023 r. analizie Niemieckiego Instytutu Praw Człowieka dotyczącym ewentualnego rozwiązania AfD przeanalizowano wszystkie kwestie prawne, uznając, że AfD kwalifikuje się do tego, by wszcząć wobec niej procedurę delegalizacyjną<sup>12</sup>. Zdaniem autora analizy, Hendrika Cremera, AfD prezentuje już taki poziom zagrożenia dla wolnego, demokratycznego porządku podstawowego, że może zostać zdelegalizowana przez Federalny Trybunał Konstytucyjny zgodnie z art. 21 niemieckiej Ustawy Zasadniczej (GG).

Jak wynika z opisu zamieszczonego na stronie instytutu:

Dzięki tej analizie Instytut chce wypełnić lukę w społecznej i prawnej debacie na temat AfD i przyczynić się do podniesienia świadomości na temat zagrożenia, jakie AfD stwarza w polityce, państwie i społeczeństwie. AfD chce znieść wolny demokratyczny porządek podstawowy. Według samego programu jest to partia skrajnie prawicowa. Dąży do zniesienia gwarancji godności ludzkiej zapisanej w art. 1 ust. 1 Ustawy Zasadniczej. Ponadto AfD w coraz większym stopniu podąża kursem wzorowanym na tyranii narodowego socjalizmu, w szcze-

<sup>9</sup> *Die Partei Die Heimat (vormals NPD) ist für die Dauer von sechs Jahren von der staatlichen Parteienfinanzierung ausgeschlossen, Pressemitteilung Nr. 9/2024 vom 23. Januar 2024*, „Bundesverfassungsgericht“ [online], 3 I 2024 [dostęp: 23 I 2024] <<https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/DE/2024/bvg24-009.html>>; *Leitsätze zum Urteil des Zweiten Senats vom 23. Januar 2024*, „Bundesverfassungsgericht“ [online, dostęp: 23 I 2024]: <[https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2024/01/bs20240123\\_2bvb000119.html](https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2024/01/bs20240123_2bvb000119.html)>.

<sup>10</sup> D. Hipp, *Finanzierungsentzug für die NPD. Die AfD als Elefant im Raum*, „Der Spiegel“ [online], 23 I 2024 [dostęp: 23 I 2024]: <<https://www.spiegel.de/panorama/bundesverfassungsgericht-was-der-finanzierungsentzug-bei-der-ncp-fuer-die-afd-bedeutet-a-a0a6f719-7f50-4160-863f-4f18e79d7512>>.

<sup>11</sup> *NPD-Urteil könnte „Blaupause für die AfD“ sein, sagt Söder*, „Die Welt“ [online], 24 I 2024 [dostęp: 23 I 2024]: <<https://www.welt.de/politik/deutschland/article249678874/Bundesverfassungsgericht-NPD-Urteil-koennte-Blaupause-fuer-die-Afd-sein-sagt-Soeder.html>>.

<sup>12</sup> *Warum die AfD verboten werden könnte. Empfehlungen an Staat und Politik*, „Deutsches Institut für Menschenrechte“ [online, dostęp: 16 I 2024]: <<https://www.institut-fuer-menschenrechte.de/publikationen/detail/warum-die-afd-verboten-werden-koennte>>.

gólności promowanej przez Björna Höckego. Federalny Trybunał Konstytucyjny jest odpowiedzialny za delegalizację partii i może podjąć działania tylko wtedy, gdy uprawnione partie – Bundestag, Bundesrat lub rząd federalny – złożą wniosek o delegalizację.

Decyzja o tym, czy uprawnione partie ubiegają się o zakaz, może zależeć od wielu czynników, w tym politycznych. Niezależnie od tego, czy i w jakim momencie uprawnieni wnioskodawcy zdecydują się na złożenie wniosku o wprowadzenie zakazu, niebezpieczeństwu stwarzanemu przez AfD można skutecznie przeciwdziałać tylko wtedy, gdy inne partie na szczeblu federalnym, krajowym i lokalnym wyraźnie odróżniają się od AfD. Takie rozgraniczenie nie jest obecnie konsekwentnie dokonywane, co można zaobserwować zwłaszcza na szczeblu gminnym.

Zważywszy na dość jednoznaczną rekomendację zawartą w analizie, może intrygować sceptycyzm, z jakim odnosi się do ewentualnej procedury delegalizacji AfD nie tylko część niemieckich polityków, ale i konstytucjonalistów, w wśród nich były przewodniczący Trybunału Konstytucyjnego Hans-Jürgen Papier [vide: *Tajny plan remigracyjny – iskra, która rozpałała debatę*].

### Podstawy prawne do delegalizacji partii politycznej w RFN

Ramy prawne dla orzekania przez Federalny Trybunał Konstytucyjny o legalności działania partii politycznych na terenie państwa niemieckiego<sup>13</sup> definiują trzy ustępy art. 21 Ustawy Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec:

(2) Partie polityczne, których cele lub działalność ich zwolenników ukierunkowane są na podważanie lub obalenie wolnościowo-demokratycznych zasad ustroju bądź zagrażają istnieniu Republiki Federalnej Niemiec, są niezgodne z Konstytucją.

(3) Partie polityczne, których cele lub działalność ich zwolenników nakierowane są na podważanie lub obalenie wolnościowo-demokratycznych zasad ustroju bądź zagrażają istnieniu Republiki Federalnej Niemiec, są wykluczone z możliwości finansowania ze środków budżetu państwa. W przypadku stwierdzenia podstaw do wykluczenia partie te i subwencje dla tych partii nie są również objęte ulgami podatkowymi.

(4) Decyzję o niezgodności z konstytucją na podstawie ust. (2) oraz o wykluczeniu z finansowania ze środków budżetu państwa na podstawie ust. (3) podejmuje Federalny Trybunał Konstytucyjny.

Warto zauważyć, że sprawy związane z określeniem tego, czy działania i cele konkretnej partii są zgodne z konstytucją, Trybunał rozstrzyga większością 2/3 głosów. Prawo do składania wniosków w tej materii mają obie izby parlamentu oraz rząd federalny i rządy krajowe. Jak podkreśla Aleksandra Moroska: Oznacza to, „że do uznania partii za stojącą w sprzeczności z konstytucją, a następnie zakazania jej działalności niezbędna jest wola polityczna”<sup>14</sup>. Można więc uznać, że proces uznania jakiejś partii za

<sup>13</sup> *Ustawa Zasadnicza dla Republiki Federalnej Niemiec z dnia 23 maja 1949 r. Ostatnia zmiana z dnia 28 czerwca 2022 r.*, przeł. A.-M. Sadowski, E. Haase-Nowocień, Bundestag, Berlin 2022: <<https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80205000.pdf>> [dostęp: 10 I 2024].

<sup>14</sup> A. Moroska, *Delegalizacja partii politycznych jako instrument bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. Analiza na przykładzie Niemiec*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2011, nr 5, s. 159.

niekonstytucyjną odbywa się wewnątrz systemu politycznego, a prawo do inicjatywy mają posłowie i szefowie rządów, a zatem politycy innych partii. Autorzy opracowań podręcznikowych omawiających system partyjny Republiki Federalnej zauważają, że jakkolwiek wspomniane wyżej fragmenty ustawy zasadniczej nie mówią wprost o zakazie działalności partii, których cele i działania są sprzeczne z porządkiem konstytucyjnym, to art. 21 Ustawy Zasadniczej jako wyraz „defensywnej demokracji” w istocie do takiego zakazu prowadzi<sup>15</sup>. Oczywiście większość omówień tego aspektu niemieckiego systemu politycznego odwołuje się do doświadczeń historycznych i do „nieskutecznych” mechanizmów obronnych w okresie Republiki Weimarskiej.

Twórcy porządku konstytucyjnego Republiki Federalnej w pełni świadomie wpisali do Ustawy Zasadniczej zabezpieczenia przed zmianą ustroju na drodze legalnej. Z tego punktu widzenia szczególnie istotny jest art. 79, który wprost zakazuje rewidowania podstawowych zasad ustroju. Ten artykuł, obok wspomnianych powyżej punktów regulujących działanie partii politycznych, jest jedną z podstaw niezwykle aktywnej roli FTK w regulowaniu niemieckiego systemu partyjnego. „W przeciwieństwie bowiem do unormowań Republiki Weimarskiej – podkreśla w cytowanym artykule Aleksandra Moroska – zgodnie z którymi państwo mogło ingerować dopiero wtedy, gdy zostało złamane prawo, konstytucja RFN umożliwia przeciwdziałanie ugrupowaniom ekstremistycznym już wówczas, gdy ich działania mieszczą się w granicach prawa, jednak wyrażają wrogość wobec konstytucji”<sup>16</sup>. Z takiej, opartej również na doświadczeniach historycznych, konstrukcji ustroju wynikał fakt, że kolejne wnioski o delegalizację partii politycznych odwoływały się nie tylko do działań i oficjalnych programów, ale też do wypowiedzi ich członków, materiałów propagandowych, a nawet działań zwolenników partii. Pytanie, w jakim stopniu Trybunał może brać pod uwagę te wszystkie sfery polityki, stało się powracającym problemem dla sędziów oceniających kolejne wnioski. Z biegiem lat linia orzecznictwa Trybunału szła w kierunku uznania, że samo werbalne odrzucenie porządku ustrojowego nie jest wystarczającym powodem do delegalizacji. zwracano też uwagę na to, jak bardzo agresywny i aktywny jest charakter działań wynikających z tego odrzucenia. A zatem faktycznie sędziowie Trybunału w swoich werdyktach brali pod uwagę również realną siłę badanych partii politycznych, zaś w odrzuconych wnioskach o delegalizację nieraz wskazywano, że badana partia nie ma realnej siły ani poparcia do realizacji swoich postulatów (tak było w np. przypadku orzeczenia Trybunału ze stycznia 2017 r., kiedy sędziowie wskazali na niewielkie zagrożenie wprowadzenia w czyn postulatów NPD). Można więc uznać, że orzecznictwo FTK nie opiera się tylko na formalnej analizie prawnych aspektów funkcjonowania partii politycznych, ale też na subiektywnej i politycznej ocenie ich realnej, wyrażanej m.in. w wynikach wyborczych, siły.

<sup>15</sup> *Handbuch der deutschen Parteien. 2. überarbeitete und erweiterte Auflage*, Hrsg. F. Decker, V. Neu, Springer, Bonn–Berlin 2013, s. 97.

<sup>16</sup> A. Moroska, *Delegalizacja...* W cytowanym artykule znajduje się również syntetyczne omówienie kolejnych przypadków delegalizacji oraz odrzuconych wniosków o delegalizację do początku XXI w. wraz z dalszą, niemiecką literaturą przedmiotu.

## Gorący styczeń rządu federalnego

Rok 2024 rozpoczął się dla niemieckiego rządu federalnego falą protestów środowisk rolniczych postulujących cofnięcie decyzji o ograniczeniu ulg na olej napędowy do maszyn gospodarskich i podatku od pojazdów silnikowych<sup>17</sup>. Niekorzystne dla niemieckich rolników decyzje zapadły pod koniec 2023 r. i były wynikiem kompromisu budżetowego między SPD, Zielonymi i FDP w związku z koniecznością poczynienia oszczędności w budżecie na 2024 r. Negocjacje budżetowe i zredukowanie wydatków państwa, które w toku negocjacji koalicjantów zmniejszono o 17 mld euro, zostały wymuszone wyrokiem Federalnego Trybunału Konstytucyjnego z 15 listopada 2023 r., w myśl którego przeniesienie niewykorzystanych środków z długu zaciągniętego na walkę z pandemicznym kryzysem gospodarczym do Funduszu Klimatu i Transformacji było niezgodne z niemiecką Ustawą Zasadniczą<sup>18</sup>. Plan cięć spotkał się z krytyką wielu branż, środowisko rolnicze jako jedno z pierwszych wyraziło swój sprzeciw jeszcze w grudniu, a jego protest po Nowym Roku przeniósł się na ulice niemieckich miast. W miarę radykalizowania się form rolniczego protestu pojawiły się informacje o mobilizacji protestujących przez kręgi kojarzone z ruchem Querdenker<sup>19</sup>, NPD, neonazistowską partią III Weg<sup>20</sup> i Alternatywą dla Niemiec<sup>21</sup>. W dniu 7 stycznia 2024 r. na oficjalnej stronie AfD opublikowano deklarację wsparcia „dla rolników i innych obywateli pokojowo demonstrujących w obronie swoich praw i interesów, którzy wychodzą na ulice w imieniu dużej części społeczeństwa”<sup>22</sup>. Poparcie dla protestujących rolników i zapowiedź przewyciężenia „zielonej fali”, będącej w kręgach AfD synonimem krytykowanej przez nią od lat polityki transformacji energetycznej Republiki Federalnej Niemiec, jest kolejnym elementem charakteryzującym tę partię jako polityczną siłę budującą swój potencjał na proteście wobec działań i decyzji politycznego mainstreamu rozumianego jako współrządzące aktualnie na szczeblu federalnym partie: Zielonych, Liberalów (FDP) i Socjaldemokratów (SPD), ale i chadeckie siostrzane partie CDU i CSU, które choć po wyborach 2021 r. znalazły się w opozycji, to i tak ich polityka pod egidą kanclerz Angeli Merkel do dziś jest przedmiotem rozliczeń ze strony AfD. Zapowiedź

<sup>17</sup> *Leitsätze zum Urteil des Zweiten Senats vom 15. November 2023*, „Bundesverfassungsgericht” [online, dostęp: 7 I 2024]: <[https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2023/11/fs20231115\\_2bvf000122.html](https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2023/11/fs20231115_2bvf000122.html)>.

<sup>18</sup> Tamże.

<sup>19</sup> A. Jürigs, R. Maus, *Rechtsextreme wollen Bauernprotest für sich nutzen*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” [online], 5 I 2024 [dostęp: 7 I 2024]: <<https://www.faz.net/aktuell/rhein-main/bauernprotest-in-hessen-querdenker-wollen-demonstration-fuer-sich-nutzen-19428396.html>>.

<sup>20</sup> *Hand in Hand mit dem Bauernstand*, „Der III Weg” [online], 7 I 2024 [dostęp: 7 I 2024]: <<https://der-dritte-weg.info/2024/01/hand-in-hand-mit-dem-bauernstand/>>.

<sup>21</sup> K. Aue, A. Staut, *NPD, AfD und Querdenker rufen zu Teilnahme an Bauernprotesten auf*, „SR” [online], 8 I 2024 [dostęp: 7 I 2024]: <<https://www.tagesschau.de/inland/regional/saarland/sr-npd-afd-und-querdenker-rufen-zu-teilnahme-an-bauernprotest-auf-100.html>>.

<sup>22</sup> *AfD unterstützt Proteste der Bauern und anderen Bürger gegen hohe Energiepreise und die Deindustrialisierung Deutschlands*, „Alternative für Deutschland” [online, dostęp: 7 I 2024]: <<https://www.afd.de/afd-unterstuetzt-proteste-der-bauern-und-anderen-buerger-gegen-hohe-energiepreise-und-die-deindustrialisierung-deutschlands/>>.

strajku generalnego środowisk rolniczych i medialne relacje wskazujące na próby zawłaszczania tego protestu przez skrajnie prawicowe środowiska i partie, w tym AfD, teoretycznie otworzyły kolejne drzwi do ukazania Alternatywy dla Niemiec jako partii podważającej zasady demokratycznego państwa prawa, zwłaszcza że w kontekście protestów pojawiały się hasła wzywające do „zmiany systemu” i „przewrotu”, a w Ulm-Wiblingen (Badenia-Wirtembergia) ktoś postawił szubienicę i zawiesił na niej drogową sygnalizację świetlną symbolizującą koalicją rządową<sup>23</sup>. Sprawa trafiła do prokuratury. W Aalen (Badenia-Wirtembergia) na jednym z ciągników biorących udział w blokowaniu dróg zawieszono plakat AfD<sup>24</sup> z hasłem uderzającym w politykę koalicji rządowej. 10 stycznia 2024 r. media podały, że wśród osób, które tydzień wcześniej miały stać za protestem, na skutek którego powracającemu z urlopu federalnemu ministrowi gospodarki i klimatu Robertowi Habeckowi uniemożliwiono zejście na ląd z promu w portowym mieście Schlüttsiel (Wschodnia Fryzja), była kobieta z otoczenia AfD<sup>25</sup>. Z różnych miast dochodziły też informacje, że lokalne związki rolników musiały wypraszać polityków AfD i młodzieżówkę partii ze swoich wieców, chcąc uniknąć zawłaszczenia protestu. Do takiej sytuacji miało m.in. dojść m.in. w Stuttgarcie<sup>26</sup>.

Z drugiej strony teza o atakowaniu przez AfD „demokratycznego państwa prawa”, sformułowana [w odniesieniu do czasu trwania protestów] na podstawie poparcia polityków tej partii dla postulatów rolników, wydaje się trudna do obrony, zważywszy na reakcje, jakie ostatnie wydarzenia wywołały też w innych partiach. CSU nie dość, że poparła protesty, to jeszcze 8 stycznia ogłosiła, że „jest przeciwieństwem chaosu rządu sygnalizacji świetlnej i ma plan dla Niemiec”. Na stronie internetowej CSU można było przeczytać komentarz premiera Bawarii i przewodniczącego CSU, Markusa Södera, który stwierdził: „W piłce nożnej zalecano by [dziś] zmianę trenera, tu zmiana kanclerza nie wystarczy, potrzebujemy nowych wyborów”. Na stronie zacytowano też słowa Alexandra Dobrindta, przewodniczącego CSU w Bundestagu: „Ten kraj potrzebuje lepszego rządu. Niemcy potrzebują możliwości zamiast Scholza”<sup>27</sup>.

Na proteście rolników w Meschede (Nadrenia Północna-Westfalia) 9 stycznia pojawił się przewodniczący CDU, Friedrich Merz (CDU). W mowie wygłoszonej do pro-

<sup>23</sup> *Galgen-Protest in Marburg-Biedenkopf: Jetzt ermittelt der Staatsschutz*, „Oberhessische Presse” [online, dostęp: 10 I 2024]: <<https://www.op-marburg.de/lokales/marburg-biedenkopf/landkreis-marburg-biedenkopf-die-berliner-koalition-als-ampel-am-galgen-JCCVZZLJ35GMJLVF-W4ZBFNHVKY.html>>.

<sup>24</sup> *Landwirte distanzieren sich. Bauernproteste: Galgen, AfD-Plakat, Demo mit Querdenkern*, „SWR” [online] 9 I 2024 [dostęp: 10 I 2024]: <<https://www.swr.de/swraktuell/baden-wuerttemberg/ulm/galgen-und-rechte-bei-bauernprotest-100.html>>.

<sup>25</sup> *Wer organisierte die Blockade gegen Habeck?*, „Die Zeit” [online, dostęp: 10 I 2024]: <<https://www.zeit.de/politik/deutschland/2024-01/bauern-schluettsiel-habeck-rechte-demonstration/seite-2>>.

<sup>26</sup> A. Roth, *Großer Bauernprotest in Stuttgart: „Es ist ein ständiger Kampf mit der AfD”*, „ZVW” [online], 8 I 2024 [dostęp: 10 I 2024]: <[https://www.zvw.de/stuttgart-region/gro%C3%9Fer-bauernprotest-in-stuttgart-es-ist-ein-st%C3%A4ndiger-kampf-mit-der-afd\\_arid-758311](https://www.zvw.de/stuttgart-region/gro%C3%9Fer-bauernprotest-in-stuttgart-es-ist-ein-st%C3%A4ndiger-kampf-mit-der-afd_arid-758311)>.

<sup>27</sup> *Klausurtagung der CSU im Bundestag. Die CSU hat einen Plan für Deutschland!*, „CSU” [online], 8 I 2024 [dostęp: 10 I 2024]: <<https://www.csu.de/aktuell/meldungen/januar-2024/klausurtagung-der-csu-im-bundestag/>>.



testujących skrytykował kompromis zaproponowany rolnikom przez rząd federalny i zapowiedział, że CDU nie poprze tego pomysłu i będzie nalegać na pozostawienie subwencji na olej napędowy tak długo, jak długo nie zostanie rolnikom zaproponowana alternatywna forma paliwa, jak chociażby wodór. Dwa dni wcześniej na oficjalnej stronie internetowej CDU opublikowano deklarację poparcia chadeków dla protestujących rolników<sup>28</sup>. W Turyngii szef tamtejszych struktur CDU, Mario Voigt, wraz z grupą parlamentarną CDU w landtagu jako jeden z pierwszych postulował utrzymanie subsydiów rolnych, by zapobiec niekorzystnym warunkom konkurencji dla niemieckich rolników oraz dalszemu wzrostowi cen dla konsumentów. Voigt podkreślił, że okrojenie subsydiów grozi też przeniesieniem produkcji rolnej za granicę<sup>29</sup>.

### Kazus Turyngii i wylom w zaporze ogniowej

Turyngia jest przy tym wyjątkowym miejscem na mapie sojuszy i relacji międzypartyjnych Niemiec. To w Turyngii 05 lutego 2020 r. głosami CDU, FDP i AfD wybrano na premiera polityka liberałów Thomasa Kemmericha, który [na 27 dni] zastąpił premiera Bodo Ramelowa z Linke. O Kemmerichu mówiono wtedy jako o „premierze z łaski faszystów”, a zdjęcie, na którym lider struktur AfD w Turyngii i przywódca (formalnie już rozwiązanej), radykalnej frakcji AfD Flügel, Björn Höcke ściska dłoń nowemu premierowi, zestawiano w mediach społecznościowych z fotografią prezydenta Rzeszy Paula von Hindenburga i kanclerza Adolfa Hitlera zrobione 21 marca 1933 r. przed budynkiem kościoła garnizonowego w Poczdamie<sup>30</sup>. Thomas Kemmerich przeszedł do historii niemieckiej polityki jako najkrócej urzędujący premier landowy. Ustąpił z urzędu w atmosferze politycznego skandalu z urzędu 8 lutego 2020, ale do 4 marca 2020 r. pozostał pełniącym obowiązki premiera i piastował urząd do czasu wyboru Bodo Ramelowa, który przewodził rządowi w Turyngii w latach 2014–2020. Wybór liberalnego premiera z pomocą głosów AfD wstrząsnął niemiecką polityką, po raz pierwszy udało się bowiem tej partii odegrać decydującą rolę w kwestii wyboru premiera landu, a Björn Höcke jeszcze bardziej wzmocnił swoją pozycję w AfD względem partyjnych centrystów skupionych wokół Jörga Meuthena. Jeszcze we wrześniu 2019 r., na kilka miesięcy przed kryzysem w Turyngii, zapadł wyrok Sądu Administracyjnego w Meiningen, który zezwolił na publiczne nazywanie Höckego faszystą<sup>31</sup>, w kwietniu zaś 2020 r. Federalny Urząd Ochrony Konstytucji (BfV) oficjalnie objął Flügel obserwacją. Thomas Halden-

<sup>28</sup> *Die CDU steht an der Seite der Landwirtschaft*, „CDU” [online], 8 I 2024 [dostęp: 10 I 2024]: <<https://www.cdu.de/artikel/die-cdu-steht-an-der-seite-der-landwirtschaft>>.

<sup>29</sup> *Aufrufe in Onlinenetzenwerken Behörden warnen vor Unterwanderung der Bauernproteste durch Extremisten*, „Der Spiegel” [online], 6 I 2024 [dostęp: 7 I 2024]: <<https://www.spiegel.de/politik/behoerden-warnen-vor-unterwanderung-der-bauernproteste-durch-extremisten-a-c2e06b96-189d-4d5b-8935-a898698bc93d>>.

<sup>30</sup> A. Kehrler, *„Ich war nicht vorbereitet” – Wie Thomas Kemmerich seine Wahl zum Ministerpräsidenten erlebte*, „MDR” [online], 5 II 2023 [dostęp: 7 I 2024]: <<https://www.mdr.de/nachrichten/thueringen/kemmerich-wahl-ministerpraesident-afd-100.html>>.

<sup>31</sup> *Gerichtsbeschluss: Björn Höcke darf als „Faschist” bezeichnet werden*, „Der Spiegel” [online], 28 IX 2019 [dostęp: 8 I 2024]: <<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/bjoern-hoecke-darf-als-faschist-bezeichnet-werden-gerichts-surteil-zu-eisenach-a-1289131.html>>.

wang, szef agencji, na konferencji prasowej w Berlinie zakomunikował, że grupa jest „niewątpliwym przypadkiem ekstremistycznym”. Flügel już w styczniu 2019 r. zostało sklasyfikowane przez Urząd Ochrony Konstytucji jako podejrzany przypadek prawicowego ekstremizmu, tak jak i młodzieżówka AfD – Junge Alternative. Björn Höcke do dziś uchodzi za symbol najsłabszej frakcji tego ugrupowania<sup>32</sup> i przywódcę [oficjalnie rozwiązanego w 2020 r. decyzją prezydium partii] skrzydła – Flügel.<sup>33</sup> Za jedną z politycznych ofiar tego polityka i jego rosnących wpływów w partii uznaje się Jörga Meuthena, który w styczniu 2022 r. zrezygnował z kierowania partią i wystąpił z AfD<sup>34</sup>.

We wrześniu 2023 r. w Turyngii doszło do kolejnego wstrząsu dla czerwono-zielono-czerwonego mniejszościowego rządu premiera Bodo Ramelowa. I po raz drugi bohaterami wydarzenia byli posłowie CDU, FDP i AfD. Tym razem kwestia dotyczyła przeforsowania w landtagu obniżki podatku od przeniesienia własności nieruchomości. Projekt ustawy przedłożony przez CDU przewidywał obniżenie tego podatku z obowiązujących 6,5% do 5%. Za zmianą głosowali chadecy, liberałowie i posłowie AfD. Sprawa była kontrowersyjna, ponieważ po raz pierwszy opozycja w Turyngii przegłosowała obniżkę podatku wbrew woli rządu Bodo Ramelowa. To wydarzenie na nowo rozpalilo debatę o zaporze ogniowej między AfD i CDU<sup>35</sup>, której początek sięga wyboru Thomasa Kemmericha na premiera Turyngii, a w myśl której jakakolwiek współpraca między CDU a AfD [to samo tyczy się również FDP] jest wykluczona. Zarówno jednak wspólne przegłosowanie obniżki podatku, jak i przebiegające na podobnych zasadach w listopadzie 2022 r. głosowanie w landtagu Turyngii nad zakazem „języka genderowego w komunikacji parlamentu krajowego”<sup>36</sup>, w którym AfD wsparła wniosek CDU, wskazują na rysy pokrywające coraz wyraźniej „ścianę ogniową” mającą oddzielać AfD od

<sup>32</sup> Björn Höcke cieszy się szczególną sympatią proputinowskiego magazynu „Compact”. Politykowi poświęcono w całości szósty numer specjalnego wydania magazynu, w którym przedrukowano wywiady, mowy i artykuły Höckego. W dziale zatytułowanym „Najważniejsze cytaty” przytoczono jedną z najbardziej kontrowersyjnych wypowiedzi polityka AfD, w której mówi o „Niemcach jako jedynym narodzie, który postawił sobie w sercu własnej stolicy pomnik wstydu” [w odniesieniu do Pomnika Pomordowanych Żydów w Berlinie]. Słowa te padły 17 stycznia 2017 r. w tzw. mowie drezdeńskiej Höckego. W specjalnym wydaniu „Compact” mowa ta znalazła się też w pełnej długości.

<sup>33</sup> G. Kubitschek, „Über den Flügel hinaus” – ein Gespräch mit Björn Höcke, „Sezession” [online], 21 III 2020 [dostęp: 10 I 2024]: <<https://sezession.de/62309/ueber-den-fluegel-hinaus-eingespreech-mit-bjoern-hoecke>>. W wywiadzie magazynu „Sezession”, uznawanego za intelektualne zaplecze ruchu Neue Rechte, ale i najbardziej skrajnych frakcji AfD, Björn Höcke tłumaczył powody rozwiązania Flügel. W wywiadzie wybrzmiewa dość ostro konflikt między Höckem i jego wizją przyszłości AfD a partyjnym centrum.

<sup>34</sup> A.L. Peters, *AfD: Jörg Meuthen gibt Austritt bekannt* – „Das Herz der Partei schlägt heute sehr weit rechts”, „Der Westen” [online], 28 I 2022 [dostęp: 08 I 2024]: <<https://www.derwesten.de/politik/afd-joerg-meuthen-partieaustritt-partiechef-vorsitzender-ermittlungen-id234430455.html>>.

<sup>35</sup> V. Finthammer, H. Bernhard, *CDU in Thüringen. Votum mit AfD-Stimmen: Wo verläuft die „Brandmauer”?*, „Deutschlandfunk” [online], 10 V 2024 [dostęp: 8 I 2024]: <<https://www.deutschlandfunk.de/thueringen-grunderwerbssteuer-brandmauer-cdu-afd-100.html>>.

<sup>36</sup> *Thüringer CDU und AfD stoppen gendergerechte Kommunikation*, „Süddeutsche Zeitung” [online], 11 XI 2022 [dostęp: 8 I 2024]: <<https://www.sueddeutsche.de/politik/landtag-thueringen-gendern-cdu-afd-1.5693979>>.

chadeków, ale i liberałów. W lipcu 2023 r. spore kontrowersje wzbudził wywiad przewodniczącego CDU, Friedricha Merza, dla drugiego programu niemieckiej telewizji publicznej, ZDF, w którym Merz co prawda potwierdził swój brak zgody na współpracę CDU z AfD na szczeblu krajowym, federalnym i Parlamentu Europejskiego, ale jednocześnie opowiedział się za pragmatycznym podejściem do wybranych przedstawicieli Alternatywy dla Niemiec na poziomie gmin i samorządów<sup>37</sup>. Merz odniósł się przy tym do czerwcowych wyborów w powiecie Sonneberg (Turyngia), które wygrał radny AfD Robert Sesselmann, dzięki czemu partia ta zyskała pierwszego w swojej historii starostę<sup>38</sup>; oraz do lipcowych wyborów na burmistrza Raguhn-Jeßnitz (Saksonia-Anhalt), w których zwyciężył kandydat AfD, Hannes Loth<sup>39</sup>, który również zapisze się w historii jako pierwszy burmistrz z tego ugrupowania. Słowa Merza stały w sprzeczności do jego wypowiedzi z grudnia 2021 r. dla tygodnika „Der Spiegel”<sup>40</sup>, kiedy jeszcze jako kandydat do objęcia przywództwa w CDU zapewniał, że nie przewiduje wyłomów w zaporze ogniowej oddzielającej CDU od AfD, więc część jego partyjnych kolegów przyjęło je z rezerwą. Urzędujący od końca kwietnia 2023 r. burmistrz Berlina, Kai Wegner (CDU) zdystansował się od wypowiedzi szefa CDU, argumentując w swoim wpisie na platformie X [dawniej Twitter], że „AfD zna tylko rozłam (...) a CDU nie może, nie chce i nie będzie współpracować z partią, której modelem biznesowym jest nienawiść, podziały i wykluczenie”. Internauci wypomnieli wtedy burmistrzowi z CDU, że za jego kandydaturą na burmistrza Berlina zagłosował prawdopodobnie klub poselski AfD, co wywołało pewną konsternację<sup>41</sup>, przypomniano też kryzys z Turyngii i w mediach społecznościowych padły pytania o to, czy Wegner w związku ze wsparciem okazanym przez AfD nie powinien podzielić losu Thomasa Kemmericha. Do dyskusji włączyli się wtedy również politycy Linke, m.in. Jan Korte, który zarzucił Wegnerowi, że tak jak w 2020 r. Thomas Kemmerich został premierem, tak Wegner został „burmistrzem z łaski faszystowskiej AfD”<sup>42</sup>. Głosowanie było tajne, więc nie zweryfikowano, czy Wegner

<sup>37</sup> *Merz für pragmatischen Umgang mit AfD in Kommunen*, „Tagesschau” [online], 23 VII 2023 [dostęp: 8 I 2024]: <<https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/merz-afd-kommunen-100.html>>.

<sup>38</sup> *AfD stellt erstmals einen Landrat in Deutschland*, „Tagesschau” [online], 25 VI 2024 [dostęp: 8 I 2024]: <<https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/sesselmann-afd-sonneberg-landrat-100.html>>.

<sup>39</sup> *Erster AfD-Bürgermeister: Hannes Loth in Raguhn-Jeßnitz vereidigt*, „MDR” [online], 24 VIII 2023 [dostęp: 8 I 2024]: <<https://www.mdr.de/nachrichten/sachsen-anhalt/dessau/bitterfeld/afd-loth-raguhn-jessnitz-buergermeister-vereidigung-102.html>>.

<sup>40</sup> *Merz: Wer mit der AfD kooperiert, fliegt aus der Partei*, „Süddeutsche Zeitung” [online], 23 XII 2021 [dostęp: 10 I 2024]: <<https://www.sueddeutsche.de/politik/cdu-merz-afd-kooperation-merkel-1.5494484>>. Merz stwierdził: „Struktury landowe, zwłaszcza na wschodzie, otrzymały od nas jasny komunikat: jeśli ktokolwiek z nas podniesie rękę, by współpracować z AfD, następnego dnia stanie w obliczu procedury wykluczenia z partii (...) Nie jesteśmy partią XYZ, która może współpracować z każdym. Jesteśmy CDU”. Merz zapowiedział ponadto, że jako szef CDU od początku będzie bardzo konsekwentny w swoim stosunku do AfD.

<sup>41</sup> *CDU-Politiker Wegner im dritten Wahlgang gewählt*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” [online], 27 IV 2023 [dostęp: 8 I 2024]: <<https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/kai-wegner-in-berlin-gewaehlt-verhalf-die-afd-ihm-zur-mehrheit-18851910.html>>.

<sup>42</sup> *Wahl von Kai Wegner in Berlin: Berlin liegt nicht in Thüringen*, „TAZ” [online, dostęp: 8 I 2024]: <<https://taz.de/Wahl-von-Kai-Wegner-in-Berlin/!5929021/>>.

faktycznie został burmistrzem „z łaski AfD”, klub poselski Alternatywy dla Niemiec zapewnił na piśmie, że poparł wybór chadeka, ale w mediach spekulowano o możliwym wybiegu taktycznym AfD i celowym „rozpylaniu trucizny”. Później Wegner jako burmistrz Berlina nie tylko krytycznie odniósł się do wypowiedzi Merza, ale jeszcze kilka razy sygnalizował swój sprzeciw wobec podejmowania jakichkolwiek prób współpracy z AfD. We wrześniu 2023 r. w wywiadzie dla „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, Wegner nazwał Björna Höckego „nazistą”<sup>43</sup>.

### Sceptycy i entuzjaści

Były Pełnomocnik Rządu Federalnego ds. landów wschodnich, Marco Wanderwitz (CDU), prawnik i poseł do Bundestagu, który jest uznawany za jednego z największych zwolenników doprowadzenia do zakazu działalności AfD, uważa, że istnieją duże szanse na delegalizację tej partii. Zdaniem Wanderwita nie powinno się mierzyć możliwego powodzenia wniosku o zakazanie działalności AfD fiaskiem, jakim zakończyła się próba doprowadzenia do zakazu przed Trybunałem Konstytucyjnym działalności NPD<sup>44</sup>. W rozmowie z mediami, na początku stycznia 2024 r., Wanderwitz podkreślił, że struktury AfD – w Saksonii, Saksonii-Anhalt i Turyngii – zostały sklasyfikowane przez Urząd Ochrony Konstytucji jako „niewątpliwie prawicowe ugrupowania ekstremistyczne”. Polityk zakładał, że sklasyfikowanie całej partii jako skrajnie prawicowej jest jedynie kwestią czasu. Odpowiadając zaś na wcześniejsze wypowiedzi swojego następcy, Carstena Schneidera (SPD), w których wyraził on opinię, że zakazanie działalności AfD przyczyniłoby się tylko do wzrostu jej poparcia, a wszelka konfrontacja z nią powinna się odbyć na gruncie merytorycznym, a nie poprzez wnioskowanie o delegalizację, Wanderwitz stwierdził: „Gdybyśmy byli w sytuacji, w której nie mamy poważnych kryzysów międzynarodowych, w której nie mamy źle funkcjonującego rządu federalnego, w której mamy względny polityczny błogostan, to mógłbym to zrozumieć. Ale on [Carsten Schneider] stoi w płonącym domu i mówi: prowadźmy dialog. Myślę, że to zgubne. Czas działa na korzyść AfD”. Polityk dodał, że zdaje sobie sprawę z tego, że postulując delegalizację AfD, jest w mniejszości w CDU, ale wyraził nadzieję, że to

<sup>43</sup> E. Lohse, M. Wehner, „*Ich will den Görlitzer Park umzäunen und abends zumachen*”, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” [online], 28 IX 2023 [dostęp: 8 I 2024]: <<https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/kai-wegner-im-interview-ueber-kriminalitaet-verkehrswende-und-merz-19206937.html>>.

<sup>44</sup> *Wanderwitz sieht gute Chancen für ein AfD-Verbot*, „Süddeutsche Zeitung” [online], 7 I 2024 [dostęp: 7 I 2024]: <<https://www.sueddeutsche.de/politik/parteien-wanderwitz-sieht-gute-chancen-fuer-ein-afd-verbot-dpa.urn-newsml-dpa-com-20090101-240107-99-516158>>. W wypowiedzi dla cytowanej przez niemieckie media agencji DPA Wanderwitz, odnosząc się do szans powodzenia procedury delegalizacji AfD, powiedział m.in.: „Trzeba spojrzeć na AfD taką, jaka jest ona dzisiaj. Pytanie brzmi: czy [politycy AfD] są prawicowymi ekstremistami i czy agresywnie walczą z wolnym demokratycznym porządkiem podstawowym? Ja tylko stwierdzam, że AfD jest teraz tym, czym kiedyś była NPD. Nie można już być bardziej prawicowym ekstremistą [niż politycy AfD], tyle że AfD nie jest ani pełna tajnych agentów [tajnych współpracowników Urzędu Ochrony Konstytucji], ani nieistotna. Moim zdaniem procedura delegalizacji AfD miałaby ogromne szanse”.

się zmieni. Poparcie dużej części społeczeństwa dla AfD wynika, jego zdaniem, z zagospodarowania przez tę partię wyborców głoszących na nią w ramach protestu, a większość osób popierających dziś AfD „znajduje się w bańce, która musi najpierw pęknąć”. Kiedy dojdzie do pęknięcia tej bańki, będzie można, zdaniem polityka, „osiągnąć więcej, na przykład poprzez edukację polityczną”.

W październiku 2023 r. Wanderwitz<sup>45</sup> zainicjował w Bundestagu akcję ponadpartyjnego zbierania podpisów pod wnioskiem o delegalizację AfD<sup>46</sup>. Zgodnie z zasadami pod wnioskiem powinno się podpisać co najmniej 5% wszystkich posłów (37), by mógł być procedowany i następnie przedłożony w Federalnym Trybunale Konstytucyjnym. W grudniu 2023 r. media informowały, że politykowi nie udało się zebrać wystarczającej liczby podpisów<sup>47</sup>, on sam, wypowiadając się w pierwszych dniach stycznia 2024 r., nie wracał już do tematu. Sytuacja zmieniła się 18 stycznia 2024 po debacie w Bundestagu zainicjowanej w ramach Aktuelle Stunde przez partie koalicji rządowej. Podczas debaty, do której pretekstem były remigracyjne plany części AfD<sup>48</sup> [vide: Tajny plan remigracyjny – iskra, która podgrzała debatę] posłowie potępili AfD, a dziennik „Die Tageszeitung”<sup>49</sup> opublikował tego samego dnia artykuł, z którego wynikało, że 49 deputowanych niemieckiego parlamentu jest skłonnych podpisać się pod wnioskiem o zbadanie procedury delegalizacji AfD.

W swoich staraniach o doprowadzenie do delegalizacji AfD Wanderwitz jest zdeterminowany, ale – jak sam przyznaje – odosobniony. Również w klubie parlamentarnym CDU/CSU jego argumenty nie trafiają na podatny grunt. Lider frakcji Friedrich Merz w wywiadzie dla dziennika „Münchener Merkur”<sup>50</sup> skrytykował w pierwszych dniach stycznia 2024 r. przewodniczącą SPD Saskię Esken za to, że po raz kolejny wezwała do delegalizacji AfD. Merz na pytanie dziennikarza, czy zamierza poprzeć pomysł Esken, odparł, że „takie pozorowane debaty są wodą na młyn AfD” i zapytał, czy „pani Esken

<sup>45</sup> W przypadku Marco Wanderwita dążenie do delegalizacji AfD może budzić podejrzenie o pobudki osobiste. W ostatnich wyborach do Bundestagu utracił on bezpośredni mandat w okręgu wyborczym Erzgebirgskreis II na rzecz kandydata AfD Mike’a Moncseka. Do Bundestagu dostał się z listy CDU w Saksonii, ale porażka, która kosztowała go funkcję szefa struktur CDU w Saksonii, była na tyle dotkliwa, że spowodowała debatę o kondycji chadeckich struktur w landach wschodnich.

<sup>46</sup> *CDU-Abgeordneter will AfD-Verbot beantragen*, „Tagesschau” [online], 5 X 2023 [dostęp: 7 I 2024]: <<https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/afd-verbot-cdu-wanderwitz-100.html>>.

<sup>47</sup> *Wanderwitz bekommt nicht genug Unterschriften für AfD-Verbot*, „Junge Freiheit” [online], 6 XII 2023 [dostęp: 7 I 2024]: <<https://jungefreiheit.de/politik/deutschland/2023/wanderwitz-unterschriften-aktion-fuer-afd-verbot-stockt/>>.

<sup>48</sup> *„Wehrhafte Demokratie in einem vielfältigen Land – Klare Kante gegen Demokratiefinde und Vertreibungspläne”*, „Deutscher Bundestag” [online, dostęp: 23 I 2024]: <<https://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2024/kw03-de-aktuelle-stunde-remigration-986558>>.

<sup>49</sup> S. am Orde, K. Litschko, *Umgang mit der AfD: „Prüft ein AfD-Verbotsverfahren!”*, „TAZ” [online], 17 I 2024 [dostęp: 23 I 2024]: <<https://taz.de/Umgang-mit-der-AfD/!5986396/>>.

<sup>50</sup> G. Anastasiadis, M. Schier, Ch. Deutschländer, *CDU-Chef Merz im Interview: „Will Frau Esken auch noch die Union verbieten?”*, „Merkur” [online], 5 I 2024 [dostęp: 7 I 2024]: <<https://www.merkur.de/politik/merz-interview-cdu-union-kanzler-soeder-esken-afd-interview-ampel-regierung-92759733.html>>.

już zapomniała, jaki był finał postępowania względem NPD” i o to, czy będzie optowała za zakazem dla CDU i CSU, kiedy partie te zwrócą uwagę na kwestie problematyczne dla socjaldemokratów. Samą ideę delegalizacji AfD Merz nazwał „prerażającym wyparciem rzeczywistości”.

W Saksonii-Anhalt chadecka minister spraw wewnętrznych, Tamara Zieschang, ostrzegła przed polityczną instrumentalizacją debaty o delegalizacji AfD<sup>51</sup>.

W tym samym czasie dyskusje wokół delegalizacji AfD skrytykował też sekretarz generalny CDU, Carsten Linnemann<sup>52</sup>. W jego opinii już sama debata na ten temat jeszcze bardziej wzmacnia AfD. Linnemann jest zdania, że partie polityczne, zamiast debatować nad zakazami, powinny skupić się na prawdziwych problemach społeczeństwa i starać się je rozwiązywać.

W innym wywiadzie, również udzielonym na początku stycznia 2024 r., Carsten Linnemann nazwał Björna Höckego „nazistą” i zapowiedział w odniesieniu do tegorocznych wyborów na wschodzie Niemiec, że „nie będzie żadnej współpracy z AfD, nawet przy kuflu piwa w pubie”<sup>53</sup>. Cztery lata wcześniej CDU na fali kryzysu z Turynii, w specjalnym oświadczeniu odnosząc się do cichego sojuszu chadeckich posłów z klubem AfD, nakreśliła powody, dla których nie będzie współpracować na żadnym szczeblu ani z AfD, ani z Linke<sup>54</sup>.

A jednak wbrew niedawnym słowom Linnemanna i wytycznym CDU z 2020 r. współpraca między strukturami CDU a AfD, zwłaszcza na szczeblach lokalnych, jest już od kilku lat widoczna i przeczy szczelności ściany ogniowej CDU.

W Radebeul (Saksonia) wspólnymi siłami radnych AfD i CDU w maju 2020 r. powołano na stanowisko pełnomocnika ds. kultury krytycznie wypowiadającego się o islamie i migrantach pisarza Jörga Berniga<sup>55</sup>. Zarzucano mu m.in., że publikuje na stronach magazynu „Sezession” wydawanego przez środowisko Nowej Prawicy skupionej wokół Göta Kubitschka<sup>56</sup>.

<sup>51</sup> Zieschang: *AfD-Verbotsverfahren nicht instrumentalisieren*, „Süddeutsche Zeitung” [online], 5 I 2024 [dostęp: 10 I 2024]: <<https://www.sueddeutsche.de/politik/parteien-magdeburg-zieschang-afd-verbotsverfahren-nicht-instrumentalisieren-dpa.urn-newsml-dpa-com-20090101-240105-99-497569>>. W rozmowie z DPA 5 I 2024 r. Zieschang podkreśliła, że procedura ewentualnego zakazu działalności partii musi wynikać z zapisów prawa.

<sup>52</sup> Linnemann warnt vor *Verbotsverfahren gegen die AfD*, „NTV” [online], 5 I 2024 [dostęp: 10 I 2024]: <[https://www.n-tv.de/der\\_tag/Linnemann-warnt-vor-Verbotsverfahren-gegen-die-AfD-article24642521.html](https://www.n-tv.de/der_tag/Linnemann-warnt-vor-Verbotsverfahren-gegen-die-AfD-article24642521.html)>.

<sup>53</sup> B. Becker, V. Medick, *CDU-Generalsekretär Linnemann über Björn Höcke: „Ein Nazi”*, „Stern” [online], 3 I 2024 [dostęp: 10 I 2024]: <<https://www.stern.de/politik/carsten-linnemann-ueber-bjoern-hoecke---ein-nazi--34330244.html>>.

<sup>54</sup> *Unsere Haltung zu Linkspartei und AfD*, Christlich Demokratische Union Deutschlands, [b.m.r.w.]: <[https://archiv.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/cdu\\_deutschlands\\_unsere\\_haltung\\_zu\\_linkspartei\\_und\\_afd\\_0.pdf?file=1&type=field\\_collection\\_item&id=20156](https://archiv.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/cdu_deutschlands_unsere_haltung_zu_linkspartei_und_afd_0.pdf?file=1&type=field_collection_item&id=20156)> [dostęp: 11 I 2024].

<sup>55</sup> M. Helmes, *CDU und AfD wählen neurechten Denker zum Kulturchef*, „Süddeutsche Zeitung” [online], 21 V 2020 [dostęp: 10 I 2024]: <<https://www.sueddeutsche.de/politik/kulturamtsleiter-radebeul-joerg-bernig-1.4914224>>.

<sup>56</sup> Jörg Bernig: *Der Wehrläufer*, „Sezession” [online], 1 VIII 2021 [dostęp: 10 I 2024]: <[https://sezession.de/?author=&s=Bernig&post\\_date=+&post\\_type=post&date\\_from=&date\\_to=>](https://sezession.de/?author=&s=Bernig&post_date=+&post_type=post&date_from=&date_to=>)>.

W grudniu 2022 r. w Bautzen (Saksonia) 19 radnych z klubu CDU poparło wniosek AfD dotyczący redukcji zasiłków dla migrantów, których prośba o azyl w Niemczech została odrzucona i którzy zostali sklasyfikowani jako zobowiązani do opuszczenia kraju. Decyzja chadeckich radnych zapadła kilka tygodni po tym, jak w ich okręgu doszło do celowego podpalenia ośrodka dla uchodźców, na co zwróciły uwagę relacjonujące sprawę media<sup>57</sup>. W odniesieniu do przypadku z Bautzen pisano o „rysie na ścianie ogniowej”.

3 marca 2023 r. w radzie miejskiej Stralsundu (Meklemburgia-Pomorze Przednie) klub FDP/ CDU głosował za wnioskiem AfD w sprawie zakazu używania oficjalnie języka genderowego [podobnie jak w 2022 w landtagu Turyngii, z tym że na niższym szczeblu]. Była to pierwsza tego typu sytuacja w Stralsundzie i wywołała oburzenie radnych z innych klubów. Rzecznik młodzieżówki Zielonych w Meklemburgii-Pomorzcu Wschodnim, Paul Bendhuhn, wyraził wtedy opinię, że „ściana ogniowa przeciw [skrajnej] prawicy jest nie mniej dziurawa od sera szwajcarskiego”<sup>58</sup>.

Odnosząc się do tych przykładów, w przestrzeni publicznej Niemiec coraz częściej podnoszono pytanie o kondycję chadeckich struktur lokalnych i ich lojalność wobec przyjętej linii partii odrzucającej współpracę z AfD. I kwestia pozostaje wciąż aktualna. Łączy się z tym ewentualna przyszła wola chadeków do wchodzenia w koalicję z Alternatywą dla Niemiec, co może się okazać szczególnie palące w wypadku wygranej AfD w jesiennych wyborach na wschodzie.

Problem, z którym coraz częściej konfrontowana jest CDU, nie dotyczy SPD. I to ze strony SPD padają [abstrahując od Carstena Schneidera] najmocniejsze wezwania do zbadania możliwości delegalizacji AfD. Zarówno Saskia Esken, jak i były przewodniczący Bundestagu Wolfgang Thierse są zdania, że debata o delegalizacji jest potrzebna. Zdaniem Esken „Ważne jest, aby mówić o delegalizacji AfD, aby wstrząsnąć wyborcami”<sup>59</sup>. Thierse zaś jest wręcz zdania, że „państwo ma obowiązek sprawdzenia możliwości delegalizacji AfD”<sup>60</sup>. Thierse zdaje sobie jednocześnie sprawę z ryzyka związanego ze wszczęciem procedury, która może trwać latami. W opinii polityka „AfD wykorzystaby to do celów propagandowych, kreując się na ofiarę”. Krytycznie do debaty o zakazie działalności AfD odnosi się premier Turyngii, Bodo Ramelow (Linke), który na własnym terenie obserwuje coraz wyższe poparcie dla tej partii. Ramelow zwraca uwagę na to, że „Każdy, kto mówi o wniosku o zakaz, musi pamiętać o przeszkodach”, odnosząc się przy tym do przypadku nieudanej procedury względem NPD, co świadczy

<sup>57</sup> I. Mayer, *CDU und AfD: Risse in der Brandmauer*, „Süddeutsche Zeitung” [online], 16 XII 2022 [dostęp: 10 I 2023]: <<https://www.sueddeutsche.de/politik/cdu-afd-fluechtlinge-sachsen-1.5717287>>.

<sup>58</sup> V. Flägel, P. Hinz, M. Rust, *Bürgerschaftsbeschluss Stralsund. FDP und CDU stimmen für AfD-Antrag gegen geschlechtergerechte Sprache*, „Katapult” [online], 17 III 2023 [dostęp: 10 I 2024]: <<https://katapult-mv.de/artikel/fdp-cdu-afd-gegen-geschlechtergerechte-sprache-stralsund>>.

<sup>59</sup> *SPD-Chefin Esken will AfD-Verbot „immer wieder prüfen”*, „Welt” [online], 2 I 2024 [dostęp: 10 I 2024]: <<https://www.welt.de/politik/deutschland/article249315738/Saskia-Esken-AfD-Verbot-immer-wieder-pruefen.html>>.

<sup>60</sup> D.F. Sturm, *Ex-Bundestagspräsident Wolfgang Thierse: „Der Staat hat die Pflicht, ein AfD-Verbot zu prüfen”*, „Tagesspiegel” [online], 4 I 2024 [dostęp: 10 I 2024]: <<https://www.tagesspiegel.de/politik/rechtsextremismus-staat-hat-pflicht-afd-verbot-zu-pruefen-10997821.html>>.

o tym, że Ramelow w odróżnieniu od Marca Wanderwitsza, dostrzega w zakończonej fiaskiem próbie delegalizacji NPD pewnego rodzaju prognozę dla ewentualnego podjęcia próby delegalizacji AfD.

Ramelow przypomina, że aby Trybunał Konstytucyjny mógł zakazać działalności partii politycznej, „konieczne jest udowodnienie, że partia działa wbrew ustawie zasadniczej, a tym samym przeciwko wolnemu demokratycznemu porządkowi podstawowemu, a jednocześnie, że ma ona potencjał do realizacji tego celu i każdy, kto mówi o zakazie, musi udowodnić te dwa punkty ponad wszelką wątpliwość”.

Stanowisko premiera Turynгии różni się od podejścia koalicjantów z SPD, którzy tak jak minister spraw wewnętrznych Turynгии, Georg Maier, czy wiceprzewodnicząca landtagu, Dorothea Marx, opowiadają się za przygotowaniem procedury delegalizacji względem AfD. Jak argumentuje Maier, „AfD jest wyraźnie antykonstytucyjna i z trudem ukrywa fakt, że próbuje wyeliminować wolny demokratyczny porządek podstawowy (...). Nie dąży do demokratycznej większości w ramach konkurencji partii politycznych, ale chce przewyciężyć ten system”<sup>61</sup>. Maier był w grupie tych polityków, którzy po obławie na [planujących rzekomo zamach stanu] Obywateli Rzeszy w grudniu 2022 r. podkreślali związki tego środowiska AfD<sup>62</sup>, uznając, że już samo to może być podstawą do wszczęcia procedury delegalizacji. W tamtym czasie tego typu sugestiom sprzeciwiał się polityk FDP, szef klubu parlamentarnego liberałów w Bundestagu, Hans Ulrich-Rülke, który argumentował, że „zakaz AfD nie ma większego sensu”, ponieważ po ewentualnym zdelegalizowaniu partii odrodziłaby się pod inną nazwą<sup>63</sup>.

Przed pochopnym wszczęciem procedury delegalizacji AfD ostrzegał na początku stycznia 2024 r. również Marco Buschmann (FDP), federalny minister sprawiedliwości. Polityk dostrzega ryzyko fiaska tego przedsięwzięcia, co jego zdaniem „byłoby ogromnym zwycięstwem PR-owym dla AfD”. Podobnie jak Bodo Ramelow i Carsten Schneider, polityk argumentuje, że poprzeczka dla zakazu działalności partii w Niemczech została ustalona bardzo wysoko przez Trybunał Konstytucyjny”, więc jeżeli chce się prowadzić takie postępowanie „trzeba mieć stuprocentową pewność, że zakończy się ona sukcesem”<sup>64</sup>.

<sup>61</sup> *Debatte um AfD-Verbot: Ramelow sieht sehr hohe Hürden*, „MDR” [online], 28 XII 2022 [dostęp: 11 I 2024]: <<https://www.mdr.de/nachrichten/thueringen/afd-verbot-huerden-hoch-ramelow-100.html>>. Koalicjanci Bodo Ramelowa argumentują swoje dążenia do delegalizacji AfD możliwym zaangażowaniem jej działaczy w spisek Obywateli Rzeszy, których zatrzymano pod zarzutem przygotowywania zamachu stanu w grudniu 2022 r. AfD stanowczo odpierała wtedy zarzuty, pochodzące głównie ze strony Georga Maiera.

<sup>62</sup> *Reichsbürger wollten Bundestag stürmen: „Das ist wie Krieg”*, „TAZ” [online], 2 VIII 2023 [dostęp: 11 I 2024]: <<https://taz.de/Reichsbuerger-wollten-Bundestag-stuermen!/5951873/>>. W grudniu 2022 r. aresztowano 25 Obywateli Rzeszy, 22 z nich jest oskarżonych o członkostwo w organizacji terrorystycznej, która chciała obalić system polityczny. Wśród aresztowanych znalazła się była posłanka AfD Birgit Malsack-Winkemann.

<sup>63</sup> *Rülke gegen AfD-Verbot: Sänze sei ein Verfassungsfeind*, „Landtag von Baden-Württemberg” [online], 21 XII 2022 [dostęp: 11 I 2024]: <<https://www.landtag-bw.de/home/aktuelles/dpa-nachrichten/2022/Dezember/KW51/Mittwoch/21d7033d-f915-4917-ba70-e2ce1738.html>>.

<sup>64</sup> Th. Jungholt, J. Schuster, *Dies wäre ein gewaltiger PR-Sieg für die AfD*, „Welt” [online], 6 I 2024 [dostęp: 11 I 2024]: <<https://www.welt.de/politik/deutschland/article249379146/Justizminister-Buschmann-Dies-waere-ein-gewaltiger-PR-Sieg-fuer-die-AfD.html>>.



Krytycznie procedury delegalizacji AfD odnosi się też były przewodniczący tej partii, a dziś niezależny deputowany do PE, Jörg Meuthen. Według niego „wniosek byłby fatalnym błędem”<sup>65</sup>.

Z tymi argumentami nie zgadza się z kolei Bijan Moin, doktor prawa i dyrektor organizacji pozarządowej Gesellschaft für Freiheitsrechte<sup>66</sup>. Jego zdaniem od czasu powstania AfD podejmowano liczne próby zmarginalizowania tej partii w Bundestagu i odsunięcia jej na dalszy plan, ale strategia ta okazała się nieskuteczna. Moin podkreśla, że przy aktualnych, wysokich notowaniach AfD w sondażach nie jest wykluczone, że już wkrótce będzie mogła wystawić premiera w jednym ze wschodnioniemieckich landów. W opinii prawnika należałoby więc rozważyć wariant wystąpienia z wnioskiem o zakazanie działalności AfD i pozwolić, by Federalny Trybunał Konstytucyjny ustalił, czy działalność AfD spełnia surowe kryteria kwalifikujące ją do delegalizacji<sup>67</sup>. Moin bierze pod uwagę jeszcze alternatywną opcję, która dotyczyłaby delegalizacji nie całej partii, ale struktur w Turynгии, Saksonii i Saksonii-Anhalt, czyli tych uznanych już przez Urząd Ochrony Konstytucji za „zdecydowanie prawicowo ekstremistyczne”. Jego zdaniem tego typu częściowe zakazanie działalności mogłoby w sprytny sposób odsunąć od wnioskodawców zarzut o celowe zwalczanie coraz silniejszego przeciwnika politycznego, na jakiego wyrosła AfD.

### Tajny plan remigracyjny – iskra, która rozpałała debatę

10 stycznia 2024 r. zajmujący się dziennikarstwem śledczym portal Correctiv<sup>68</sup> zamieścił artykuł pt. *Tajny plan przeciw Niemcom* opisujący spotkanie w willi pod Poczdamem, w którym uczestniczył Martin Sellner (lider austriackiego ruchu identytarystycznego), politycy AfD, członkowie chadeckiej Werteunion oraz przedstawiciele niemieckiego biznesu. Do spotkania doszło pod koniec listopada 2023 r., wzięły w nim udział 24 osoby, a jego tematem było doprowadzenie do remigracji „milionów ludzi z terytorium Niemiec”. Ze strony AfD partię reprezentowali: Ulrich Siegmund – współprzewodniczący klubu AfD w landtagu Saksonii-Anhalt, bliski współpracownik Alice Weidel – Roland Hartwig, deputowana do Bundestagu – Gerrit Huy i Tim Krause – wiceprzewodniczący AfD w okręgu poczdamskim. Martin Sellner wygłosił wykład o remigracji, szkicując możliwy jej przebieg w Niemczech i wymieniając grupy, które mogą być jej przedmiotem. Według Sellnera do wysiedlenia z Niemiec kwalifikowaliby się migranci ubiegający się o azyl, cudzoziemcy z przyznanym prawem pobytu i „niezasymilowani obywatele Niemiec”. Według redakcji Correctiv plan remigracji nakreślony podczas spotkania „był atakiem na jednostkę ludzką i konstytucję Republiki Federalnej Niemiec”. Nawiązując do planu przewidującego również wydalenie obywateli

<sup>65</sup> *Debatte um Parteiverbot: Der AfD den Stecker ziehen?*, „Web DE” [online], 6 I 2024 [dostęp: 11 I 2024]: <<https://web.de/magazine/politik/debatte-partieverbot-afd-stecker-39032638>>.

<sup>66</sup> „Gesellschaft für Freiheitsrechte” [online, dostęp: 7 I 2024]: <<https://freiheitsrechte.org/>>.

<sup>67</sup> Tamże.

<sup>68</sup> *Geheimplan gegen Deutschland*, „Correctiv” [online], 10 I 2024 [dostęp: 11 I 2024]: <<https://correctiv.org/aktuelles/neue-rechte/2024/01/10/geheimplan-remigration-vertreibung-afd-rechts-extreme-november-treffen/>>.

Niemiec podkreślono, że jest on jednoznaczny z próbą podważenia art. 3, 16 i 21 Ustawy Zasadniczej.

### Niemcy podzieleni w sprawie delegalizacji AfD

11 stycznia instytut badań rynku i opinii publicznej Ipsos opublikował wyniki ankiety, z której wynikało, że 42% Niemców opowiedziało się za wszczęciem postępowania w sprawie delegalizacji AfD, ale również 42% byłoby przeciwnych takiemu postępowaniu<sup>69</sup>. Ankieta wykazała wyraźne różnice między zachodnimi i wschodnimi Niemcami: podczas gdy 45% respondentów na zachodzie byłoby za wszczęciem postępowania, a 40% jest temu przeciwnych, tylko 32% na wschodzie jest za delegalizacją AfD, a 51% jest temu przeciwnych. Poparcie dla zakazu działalności AfD jest najwyższe wśród zwolenników Zielonych: 71% z nich byłoby za delegalizacją, a 19% przeciw. Kolejne miejsca zajmują zwolennicy SPD (64% za, 26% przeciw) i Partii Lewicy (63% za, 29% przeciw). Za zakazem opowiada się również ponad połowa zwolenników CDU/CSU (53% za, 38% przeciw). Wśród zwolenników FDP 46% jest za, a 41% przeciw. Wśród zwolenników AfD trzy procent jest za delegalizacją AfD, 95% jest przeciw. Warto podkreślić, że opublikowana w dzień po ujawnieniu afery z udziałem polityków AfD ankieta, została przeprowadzona między 5 a 7 stycznia 2024 r.

Artykuł w portalu Correctiv otworzył nową przestrzeń dla dyskusji o zakazie AfD. Lider CSU Markus Söder, zapytany w wywiadzie dla rozgłośni Deutschlandfunk<sup>70</sup> o wszczęcie procedury względem AfD, stwierdził, że na drodze do zakazu stoją poważne przeszkody konstytucyjne, a dążenie do delegalizacji byłoby prawdopodobnie skazane na porażkę. Zdaniem premiera Bawarii próba delegalizacji AfD wzmocniłaby ją do tego stopnia, że „byłaby praktycznie nie do powstrzymania w demokratycznych wyborach”. Zdaniem Södera z AfD należy walczyć politycznie, a nawiązując do realnie istniejących problemów polityki niemieckiej w obszarze migracji, podkreślił, że należy przedstawić rozsądne koncepcje i rozwiązania. W podobnym tonie do sprawy odniósł się Friedrich Merz, który pod koniec obrad prezydium CDU w Heidelbergu 13 stycznia, gdzie przyjęto projekt nowego programu podstawowego, przestrzegając przed dążeniem do delegalizacji AfD, ponieważ tego typu działanie, jego zdaniem, trwałoby latami i tylko wzmocniłoby AfD „w roli męczennika”<sup>71</sup>. Tak jak Söder, Merz jest zwolennikiem walki politycznej i merytorycznej debaty z AfD, a „zakazy partyjne zawsze pozostają ostatecznością”<sup>72</sup>.

<sup>69</sup> *Zwei von fünf Deutschen für AfD-Verbotsverfahren*, „Ipsos” [online, dostęp: 15 I 2024]: <<https://www.ipsos.com/de-de/zwei-von-funf-deutschen-fur-afd-verbotsverfahren>>. Ipsos przeprowadził ankietę internetową wśród 2 tys. uprawnionych wyborców w wieku od 18 do 75 lat w Niemczech.

<sup>70</sup> *Trotz AfD-Geheimtreffen: Söder bleibt skeptisch wegen Verbot – und die Deutschen auch*, „Merkur” [online, dostęp: 15 I 2024]: <<https://www.merkur.de/politik/geheimtreffen-rechtsradikale-markus-soeder-csu-afd-verbot-skepsis-verbotsverfahren-92771206.html>>.

<sup>71</sup> *Abgrenzung auch zur Werteunion Merz nennt Argumente gegen AfD-Verbot*, „Merkur” [online], 13 I 2024 [dostęp: 15 I 2024]: <<https://www.n-tv.de/politik/Merz-nennt-Argumente-gegen-AfD-Verbot-article24660238.html>>.

<sup>72</sup> Friedrich Merz w Heidelbergu odniósł się również do historycznych doświadczeń związanych z procedurą delegalizacji partii politycznych. Podał przykład zdelegalizowanej w latach 50.

Jednocześnie Merz zapowiedział bardziej zdecydowane odgradzanie się CDU od AfD, wykluczenie jakiegokolwiek współpracy z AfD i wnikliwą obserwację polityki europejskiej tej partii. Przestrzegł przy okazji małych i średnich przedsiębiorców, do których jest adresowana część pomysłów gospodarczych AfD, by dokładnie się przyjrzeni działaniom partii, na którą „mogą chcieć głosować”.

Merz zdystansował się ponadto od narodowo-konserwatywnej organizacji Werteunion, której kilku członków wzięło udział w listopadowym spotkaniu z Martinem Sellnerem pod Poczdamem. Lider CDU zapowiedział, że jeżeli przewodniczący Werteunion i były szef Federalnego Urzędu Ochrony Konstytucji Hans-Georg Maaßen nie założą własnej partii<sup>73</sup>, to na majowej konferencji CDU przedłoży rezolucję w sprawie niezgodności członkostwa w Werteunion z tym w CDU. 20 stycznia 2024 r. Hans-Georg Maaßen zapowiedział, że zamierza przekształcić Werteunion w partię polityczną, więc należałoby uznać ideę rezolucji za już nieaktualną<sup>74</sup>.

Na ujawnienie tajnego spotkania pod Poczdamem zareagował również kanclerz Olaf Scholz<sup>75</sup>, który stwierdził, że sprawa stanowi „przypadek dla Urzędu Ochrony Konstytucji” i że w Niemczech „Chronimy wszystkich – niezależnie od pochodzenia, koloru

---

XX w. KPD, która niedługo po tym odrodziła się jako DKP, założona częściowo przez byłych członków KPD.

<sup>73</sup> *Maaßen will mit Werteunion eigene Partei gründen*, „Tagesschau” [online], 4 I 2024 [dostęp: 15 I 2024]: <<https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/maassen-werteunion-partiegruendung-100.html>>. Rozdźwięk między członkami Werteunion a liderami CDU dawał o sobie znać już za urzędowania kanclerz Angeli Merkel i pogłębiał się z każdą kolejną zmianą przywództwa w Werteunion, którą postrzega się jako strażnika konserwatywnego dziedzictwa CDU. Była ona przeciwna polityce migracyjnej Angeli Merkel i rozmiękczeniu konserwatywnego profilu partii. Od maja 2021 r. do stycznia 2022 r. przewodniczącym Werteunion był należący od 1991 r. do CDU ekonomista Max Otte. W styczniu 2022 r. Otte został wydalony z CDU, po tym jak ogłoszono, że będzie kandydował na urząd prezydenta Niemiec z ramienia AfD. Pod koniec stycznia 2023 r. na czele Werteunion stanął były szef Urzędu Ochrony Konstytucji, Hans Georg Maaßen, wobec którego bez skutku od lutego 2023 r. CDU stara się wszcząć procedurę wykluczenia z CDU. Maaßen zapowiedział w styczniu możliwość utworzenia własnej partii, która nie wykluczałaby współpracy z AfD. Polityk odrzucił też taktykę „ściany ogniowej” względem AfD.

<sup>74</sup> *Werteunion beschließt Parteigründung*, „ZDF” [online], 20 I 2024 [dostęp: 23 I 2024]: <<https://www.zdf.de/nachrichten/politik/deutschland/werteunion-partie-gruendung-maassen-100.html>>.

<sup>75</sup> *Regierungserklärung: Der Bundeskanzler zum AfD-Verbotsverfahren*, [dostęp: 16 I 2024]: <<https://afd-verbot.de/>>. Z Olafem Scholzem i kwestią delegalizacji AfD Niemcy zostali skonfrontowani już w listopadzie 2023 r. za sprawą happeningu politycznego kolektywu artystycznego *Zentrum für Politische Schönheit*, który wykorzystał wizerunek Olafa Scholza i za pomocą narzędzia *Sztucznej Inteligencji (AI)* wygenerował deepfejkowe orędzie kanclerza do narodu, w którym Scholz zapowiedział złożenie wniosku o delegalizację AfD do Trybunału Konstytucyjnego w dniu 2 czerwca 2024 r., w kolejną rocznicę śmierci Waltera Lübcke. Rzekome orędzie Olafa Scholza zostało opublikowane na stronie internetowej do złudzenia przypominającej oficjalną stronę Urzędu Kanclerskiego. W zakładce dla darczyńców z kolei wykorzystano wizerunek ministra finansów Christiana Lindnera proszącego o wsparcie dla projektu delegalizacji AfD. Akcji w internecie towarzyszyło ustawienie pod budynkiem Urzędu Kanclerskiego banerów z czołowymi politykami AfD ukazanych w charakterze więźniów. Sprawa wywołała kontrowersje w związku z wykorzystaniem wizerunku ważnych osób w państwie do generowania nieprawdziwych treści.

skóry lub tego, jak niewygodny jest ktoś dla fantazujących o asymilacji fanatyków”<sup>76</sup>. Olaf Scholz przeszedł również wraz z Annaleną Baerbock, minister niemieckiej dyplomacji, w marszu „przeciw skrajnej prawicy”, zorganizowanym 14 stycznia w Poczdamie. W marszu wzięło udział 10 tys. osób, ale tego typu manifestacje zorganizowano również w Berlinie i innych miastach Niemiec<sup>77</sup>.

W niektórych landtagach podniosły się głosy wzywające do podjęcia próby doprowadzenia do delegalizacji AfD. Taki postulat zgłoszono w Bremie, gdzie mimo braku przedstawicieli AfD w parlamencie krajowym, szef klubu SPD, Mustafa Güngör, wezwał do podjęcia kroków prawnych względem AfD z zastrzeżeniem, że „procedura zakazania AfD musi zostać bardzo pieczołowicie przygotowana”<sup>78</sup>.

W parlamencie krajowym Berlina kwestia podejścia do AfD została zastąpiona sporem o to, czy należy reagować na doniesienia o „planach masowych deportacji z Niemiec osób z korzeniami migracyjnymi” zwołaniem kolejnego szczytu migracyjnego z udziałem Kanclerza Federalnego i szefów landów. Za taką reakcją optował burmistrz Berlina, Kai Wegner (CDU), a w Nadrenii Północnej-Westfalii premier Hendrik Wüst (CDU). Krytycznie do pomysłu szczytu migracyjnego odniosła się senator ds. społecznych Berlina, Cansel Kiziltepe, której zdaniem byłoby to poddawanie się narracji skrajnej prawicy. Zamiast tego Kiziltepe zaproponowała sprawdzenie możliwości wdrożenia procedury delegalizacyjnej względem AfD<sup>79</sup>. W kontekście senatu Berlina i kontaktów z AfD zainteresowanie mediów wzbudziła osoba byłego senatora ds. finansów, Petera Kurtha (CDU), u którego w mieszkaniu często bywali przedstawiciele środowiska Neue-Rechte i AfD<sup>80</sup>.

Przeciwko próbom delegalizacji wypowiedział się były Prezes Federalnego Trybunału Konstytucyjnego (w latach 2002–2010), Hans-Jürgen Papier, który przypomniał, że przeprowadzenie procedury zakazu podlega wysokim wymogom Niemieckiej Ustawy Zasadniczej, a aby zakazać działalności partii na podstawie art. 21 Ustawy Zasadniczej, należałoby udowodnić, że AfD atakuje podstawowe zasady państwa prawa

<sup>76</sup> Scholz zu Bericht über Vertreibungsplan „Ein Fall für den Verfassungsschutz”, „Tagesschau” [online], 11 I 2024 [dostęp: 15 I 2024]: <<https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/afd-neonazis-vertreibung-100.html>>.

<sup>77</sup> S. Lothar, *Tausende bei Demo gegen AfD in Berlin – Scholz und Baerbock auf Kundgebung gegen rechts in Potsdam*, „Frankfurter Rundschau” [online], 14 I 2024 [dostęp: 16 I 2024]: <<https://www.fr.de/politik/tausende-demo-gegen-afd-in-berlin-scholz-und-baerbock-auf-kundgebung-gegen-rechts-in-potsdam-zr-92774989.html>>.

<sup>78</sup> Bremer Regierungsfractionen fordern Verbot der AfD, „Welt” [online], 15 I 2024 [dostęp: 17 I 2024]: <<https://www.welt.de/regionales/niedersachsen/article249529980/Bremer-Regierungsfractionen-fordern-Verbot-der-AfD.html>>.

<sup>79</sup> Kiziltepe spricht sich für Prüfung von AfD-Verbot aus: Berlins Sozialsenatorin hält Forderung nach Migrationsgipfel für falsch, „Tagesspiegel” [online], 15 I 2024 [dostęp: 16 I 2024]: <<https://www.tagesspiegel.de/berlin/kiziltepe-spricht-sich-fur-prufung-von-afd-verbot-aus-berlins-sozial-senatorin-halt-forderung-nach-migrationsgipfel-fur-falsch-11056243.html>>.

<sup>80</sup> M. Baumgärtner i in., *Diese Rechtsextremen waren auf der Party von Ex-CDU-Senator Peter Kurth*, „Spiegel” [online], 23 I 2024 [dostęp: 23 I 2024]: <<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/peter-kurth-geheimes-vernetzungstreffen-diese-rechtsextremen-waren-auf-der-party-des-ex-cdu-senators-a-392e71d3-fd60-42d6-9d62-a8a923dfae5c>>.

i demokracji w sposób agresywny i bojowy, na przykład w formie mniej lub bardziej brutalnego zamachu stanu<sup>81</sup>. Zdaniem byłego prezesa Trybunału Konstytucyjnego nawet jeżeli AfD „miałaby taką wagę, w przeciwieństwie do NPD, to krytycznie odnosi się do wniosku o zakaz”. Papier wskazuje, że tego typu wnioski powinno się składać tylko wtedy, gdy istnieje pewność co do ich powodzenia. Czy Republika Federalna Niemiec jest dziś jako państwo przekonana o stuprocentowym powodzeniu wszczęcia procedury delegalizacyjnej AfD? Na to pytanie jak na razie nie ma jednoznacznej odpowiedzi, ale styczniowy wyrok Federalnego Trybunału Konstytucyjnego dotyczący wstrzymania finansowania dla NPD oraz gromadzące tysiące ludzi protesty przeciw AfD i „planom remigracji”, widoczne na ulicach niemieckich miast, wskazują, że debata o delegalizacji AfD stanowi dla dzisiejszych Niemiec istotne wyzwanie nie tylko polityczne, ale i społeczne.

Trudno przewidzieć, czy omówiona powyżej dyskusja na temat ewentualnej delegalizacji Alternatywy dla Niemiec wpłynie na sformułowanie i złożenie formalnego wniosku w tej sprawie na szczeblu federalnym. W momencie, w którym kończymy pisanie tego tekstu (styczeń 2024), można jednak podjąć próbę podsumowania dotychczasowej debaty. Mimo że sam mechanizm delegalizacji partii politycznych wynika z Ustawy Zasadniczej, a jego geneza związana jest z historycznymi doświadczeniami Niemiec w pierwszej połowie XX w. – obecna debata wydaje się raczej efektem obecnej sytuacji politycznej w Niemczech. Niezależnie od sporów prawnych o to, czy cele i działania AfD spełniają sformułowane w art. 21 Ustawy Zasadniczej warunki „sprzeczności z Konstytucją” – natężenie tej dyskusji jest chyba związane z wzrastającym poparciem dla tej partii, również w „starych” krajach związkowych. W tej perspektywie opisane przez dziennikarzy „spotkanie pod Poczdamem” i oburzenie z nim związane okazało się znakomitym paliwem dla dalszego trwania tej debaty.

## Abstract

### *Dialogue or ban – Germany debates the banning of Alternative for Germany*

This analysis aims to present the current state and course of the debate on the possible ban of the Alternative for Germany Party (AfD). The article presents the arguments of the opponents and supporters of the AfD ban, considering the specific circumstances at both the federal and state level. The analysis refers to the legal criteria allowing for the banning of a political party under the German Basic Law and examples of similar procedures known from German history. In the article we also describe the complexity of the relationship between the AfD and the CDU and, in this context, the specificity of the term ‘Brandmauer’ (Firewall).

<sup>81</sup> *Ex-BVerfG-Präsident Papier rät von AfD-Verbotsantrag ab*, „Beck-Aktuell” [online], 15 I 2024 [dostęp: 16 I 2024]: <<https://rsw.beck.de/aktuell/daily/meldung/detail/ex-bverfg-praesident-papier-afd-verbotsantrag>>.

## Bibliografia

- Abgrenzung auch zur Werteunion Merz nennt Argumente gegen AfD-Verbot*, „Merkur“ [online], 13 I 2024 [dostęp: 15 I 2024]: <<https://www.n-tv.de/politik/Merz-nennt-Argumente-gegen-AfD-Verbot-article24660238.html>>.
- AfD in Brandenburg, Sachsen und Thüringen laut Umfrage weit vorn*, „Die Zeit“ [online], 11 I 2024 [dostęp: 16 I 2024]: <<https://www.zeit.de/politik/deutschland/2024-01/afd-umfrage-brandenburg-sachsen-thueringen>>.
- AfD: Neueste Umfragewerte in Wahlumfragen*, „DAWUM“ [online, dostęp: 16 I 2024]: <<https://dawum.de/AfD/>>.
- AfD stellt erstmals einen Landrat in Deutschland*, „Tagesschau“ [online], 25 VI 2024 [dostęp: 8 I 2024]: <<https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/sesselmann-adf-sonneberg-landrat-100.html>>.
- AfD unterstützt Proteste der Bauern und anderen Bürger gegen hohe Energiepreise und die Deindustrialisierung Deutschlands*, „Alternative für Deutschland“ [online, dostęp: 7 I 2024]: <<https://www.afd.de/afd-unterstuetzt-proteste-der-bauern-und-anderen-buerger-gegen-hohe-energiepreise-und-die-deindustrialisierung-deutschlands/>>.
- Anastasiadis G., Schier M., Deutschländer Ch., *CDU-Chef Merz im Interview: „Will Frau Esken auch noch die Union verbieten?“*, „Merkur“ [online], 5 I 2024 [dostęp: 7 I 2024]: <<https://www.merkur.de/politik/merz-interview-cdu-union-kanzler-soeder-esken-afd-interview-ampel-regierung-92759733.html>>.
- Aue K., Staut A., *NPD, AfD und Querdenker rufen zu Teilnahme an Bauernprotesten auf*, „SR“ [online], 8 I 2024 [dostęp: 7 I 2024]: <<https://www.tagesschau.de/inland/regional/saarland/sr-npd-afd-und-querdenker-rufen-zu-teilnahme-an-bauernprotest-auf-100.html>>.
- Aufrufe in Onlinenetzwerken Behörden warnen vor Unterwanderung der Bauernproteste durch Extremisten*, „Der Spiegel“ [online], 6 I 2024 [dostęp: 7 I 2024]: <<https://www.spiegel.de/politik/behoerden-warnen-vor-unterwanderung-der-bauernproteste-durch-extremisten-a-c2e06b96-189d-4d5b-8935-a898698bc93d>>.
- Baumgärtner M., Becker S., Müller A.-K., Röbel S., Wiedmann-Schmidt W., Winter S., *Diese Rechtsextremen waren auf der Party von Ex-CDU-Senator Peter Kurth*, „Spiegel“ [online], 23 I 2024 [dostęp: 23 I 2024]: <<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/peter-kurth-geheimes-vernetzungstreffen-diese-rechtsextremen-waren-auf-der-party-des-ex-cdu-senators-a-392e71d3-fd60-42d6-9d62-a8a923dfae5c>>.
- Becker B., Medick V., *CDU-Generalsekretär Linnemann über Björn Höcke: „Ein Nazi“*, „Stern“ [online], 3 I 2024 [dostęp: 10 I 2024]: <<https://www.stern.de/politik/carsten-linnemann-ueber-bjoern-hoecke---ein-nazi--34330244.html>>.
- Bremer Regierungsfractionen fordern Verbot der AfD*, „Welt“ [online], 15 I 2024 [dostęp: 17 I 2024]: <<https://www.welt.de/regionales/niedersachsen/article249529980/Bremer-Regierungsfractionen-fordern-Verbot-der-AfD.html>>.
- CDU-Abgeordneter will AfD-Verbot beantragen*, „Tagesschau“ [online], 5 X 2023 [dostęp: 7 I 2024]: <<https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/afd-verbot-cdu-wanderwitz-100.html>>.
- CDU-Politiker Wegner im dritten Wahlgang gewählt*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung“ [online], 27 IV 2023 [dostęp: 8 I 2024]: <<https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/kai-wegner-in-berlin-gewaehlt-verhalf-die-afd-ihm-zur-mehrheit-18851910.html>>.
- Die CDU steht an der Seite der Landwirtschaft*, „CDU“ [online], 8 I 2024 [dostęp: 10 I 2024]: <<https://www.cdu.de/artikel/die-cdu-steht-an-der-seite-der-landwirtschaft>>.

- CDU-Vorstandsmitglied: Mehrheiten mit Linken und Grünen denkbar*, „MDR” [online], 15 XI 2023 [dostęp: 16 I 2024]: <<https://www.mdr.de/nachrichten/thueringen/cdu-linke-gruene-mehrheiten-wahl-neumann-100.html>>.
- Debatte um AfD-Verbot: Ramelow sieht sehr hohe Hürden*, „MDR” [online], 28 XII 2022 [dostęp: 11 I 2024]: <<https://www.mdr.de/nachrichten/thueringen/afd-verbot-huerden-hoch-ramelow-100.html>>.
- Debatte um Parteiverbot: Der AfD den Stecker ziehen?*, „Web DE” [online], 6 I 2024 [dostęp: 11 I 2024]: <<https://web.de/magazine/politik/debatte-partieverbot-afd-stecker-39032638>>.
- Erster AfD-Bürgermeister: Hannes Loth in Raguhn-Jeßnitz vereidigt*, „MDR” [online], 24 VIII 2023 [dostęp: 8 I 2024]: <<https://www.mdr.de/nachrichten/sachsen-anhalt/dessau-bitterfeld/afd-loth-raguhn-jessnitz-buergermeister-vereidigung-102.html>>.
- Ex-BVerfG-Präsident Papier rät von AfD-Verbotsantrag ab*, „Beck-Aktuell” [online], 15 I 2024 [dostęp: 16 I 2024]: <<https://rsw.beck.de/aktuell/daily/meldung/detail/ex-bverfg-praesident-papier-afd-verbotsantrag>>.
- Finthammer V., Bernhard H., *CDU in Thüringen. Votum mit AfD-Stimmen: Wo verläuft die „Brandmauer”?*, „Deutschlandfunk” [online], 10 V 2024 [dostęp: 8 I 2024]: <<https://www.deutschlandfunk.de/thueringen-grunderwerbssteuer-brandmauer-cdu-afd-100.html>>.
- Flägel V., Hinz P., Rust M., *Bürgerschaftsbeschluss Stralsund. FDP und CDU stimmen für AfD-Antrag gegen geschlechtergerechte Sprache*, „Katapult” [online], 17 III 2023 [dostęp: 10 I 2024]: <<https://katapult-mv.de/artikel/fdp-cdu-afd-gegen-geschlechtergerechte-sprache-stralsund>>.
- Galgen-Protest in Marburg-Biedenkopf: Jetzt ermittelt der Staatsschutz*, „Oberhessische Presse” [online, dostęp: 10 I 2024]: <<https://www.op-marburg.de/lokales/marburg-biedenkopf/landkreis-marburg-biedenkopf-die-berliner-koalition-als-ampel-am-galgen-JCCVZZLJ35GMJLVFW4ZBFNHVKY.html>>.
- Geheimplan gegen Deutschland*, „Correctiv” [online], 10 I 2024 [dostęp: 11 I 2024]: <<https://correctiv.org/aktuelles/neue-rechte/2024/01/10/geheimplan-remigration-vertreibung-afd-rechtsextreme-november-treffen/>>.
- Gerichtsbeschluss: Björn Höcke darf als „Faschist” bezeichnet werden*, „Der Spiegel” [online], 28 IX 2019 [dostęp: 8 I 2024]: <<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/bjoern-hoecke-darf-als-faschist-bezeichnet-werden-gerichtsurteil-zu-eisenach-a-1289131.html>>.
- „Gesellschaft für Freiheitsrechte” [online, dostęp: 7 I 2024]: <<https://freiheitsrechte.org/>>.
- Gesichert rechtsextrem: Wird die AfD bald verboten? | heute-show vom 17.11.2023*, „YouTube. ZDF Heute-Show” [online, dostęp: 16 I 2024]: <<https://www.youtube.com/watch?v=O0o3PpJWwkQ>>.
- Hand in Hand mit dem Bauernstand*, „Der III Weg” [online], 7 I 2024 [dostęp: 7 I 2024]: <<https://der-dritte-weg.info/2024/01/hand-in-hand-mit-dem-bauernstand/>>.
- Handbuch der deutschen Parteien. 2. überarbeitete und erweiterte Auflage*, Hrsg. F. Decker, V. Neu, Springer, Bonn–Berlin 2013.
- Helmes M., *CDU und AfD wählen neurechten Denker zum Kulturchef*, „Süddeutsche Zeitung” [online], 21 V 2020 [dostęp: 10 I 2024]: <<https://www.sueddeutsche.de/politik/kulturamtsleiter-radebeul-joerg-bernig-1.4914224>>.
- Hipp D., *Finanzierungsentzug für die NPD. Die AfD als Elefant im Raum*, „Der Spiegel” [online], 23 I 2024 [dostęp: 23 I 2024]: <<https://www.spiegel.de/panorama/bundesverfassungsgericht-was-der-finanzierungsentzug-bei-der-ncp-fuer-die-afd-bedeutet-a-a0a6f-719-7f50-4160-863f-4f18e79d7512>>.

- Jörg Bernig: *Der Wehrläufer*, „Sezession“ [online], 1 VIII 2021 [dostęp: 10 I 2024]: <[https://sezession.de/?author=&s=Bernig&post\\_date=+&post\\_type=post&date\\_from=&date\\_to=>](https://sezession.de/?author=&s=Bernig&post_date=+&post_type=post&date_from=&date_to=>)>.
- Jungholt Th., Schuster J., *Dies wäre ein gewaltiger PR-Sieg für die AfD*, „Welt“ [online], 6 I 2024 [dostęp: 11 I 2024]: <<https://www.welt.de/politik/deutschland/article249379146/Justizminister-Buschmann-Dies-waere-ein-gewaltiger-PR-Sieg-fuer-die-AfD.html>>.
- Jürs A., Maus R., *Rechtsextreme wollen Bauernprotest für sich nutzen*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung“ [online], 5 I 2024 [dostęp: 7 I 2024]: <<https://www.faz.net/aktuell/rhein-main/bauernprotest-in-hessen-querdenker-wollen-demonstration-fuer-sich-nutzen-19428396.html>>.
- Kehrer A., *„Ich war nicht vorbereitet“ – Wie Thomas Kemmerich seine Wahl zum Ministerpräsidenten erlebte*, „MDR“ [online], 5 II 2023 [dostęp: 7 I 2024]: <<https://www.mdr.de/nachrichten/thueringen/kemmerich-wahl-ministerpraesident-afd-100.html>>.
- Kiziltepe spricht sich für Prüfung von AfD-Verbot aus: *Berlins Sozialsenatorin hält Forderung nach Migrationsgipfel für falsch*, „Tagesspiegel“ [online], 15 I 2024 [dostęp: 16 I 2024]: <<https://www.tagesspiegel.de/berlin/kiziltepe-spricht-sich-fur-prufung-von-afd-verbot-aus-berlins-sozialsenatorin-halt-forderung-nach-migrationsgipfel-fur-falsch-11056243.html>>.
- Klausurtagung der CSU im Bundestag. *Die CSU hat einen Plan für Deutschland!*, „CSU“ [online], 8 I 2024 [dostęp: 10 I 2024]: <<https://www.csu.de/aktuell/meldungen/januar-2024/klausurtagung-der-csu-im-bundestag/>>.
- Kubitschek G., *„Über den Flügel hinaus“ – ein Gespräch mit Björn Höcke*, „Sezession“ [online], 21 III 2020 [dostęp: 10 I 2024]: <<https://sezession.de/62309/ueber-den-fluegel-hinaus-ein-gespraech-mit-bjoern-hoecke>>.
- Landwirte distanzieren sich. *Bauernproteste: Galgen, AfD-Plakat, Demo mit Querdenkern*, „SWR“ [online], 9 I 2024 [dostęp: 10 I 2024]: <<https://www.swr.de/swraktuell/baden-wuerttemberg/ulm/galgen-und-rechte-bei-bauernprotest-100.html>>.
- Leitsätze zum Urteil des Zweiten Senats vom 15. November 2023, „Bundesverfassungsgericht“ [online, dostęp: 7 I 2024]: <[https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2023/11/fs20231115\\_2bvf000122.html](https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2023/11/fs20231115_2bvf000122.html)>.
- Leitsätze zum Urteil des Zweiten Senats vom 23. Januar 2024, „Bundesverfassungsgericht“ [online, dostęp: 23 I 2024]: <[https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2024/01/bs20240123\\_2bvb000119.html](https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2024/01/bs20240123_2bvb000119.html)>.
- Linnemann warnt vor Verbotsverfahren gegen die AfD, „NTV“ [online], 5 I 2024 [dostęp: 10 I 2024]: <[https://www.n-tv.de/der\\_tag/Linnemann-warnt-vor-Verbotsverfahren-gegen-die-AfD-article24642521.html](https://www.n-tv.de/der_tag/Linnemann-warnt-vor-Verbotsverfahren-gegen-die-AfD-article24642521.html)>.
- Lohse E., Wehner M., *„Ich will den Görlitzer Park umzäunen und abends zumachen“*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung“ [online], 28 IX 2023 [dostęp: 8 I 2024]: <<https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/kai-wegner-im-interview-ueber-kriminalitaet-verkehrswende-und-merz-19206937.html>>.
- Lother S., *Tausende bei Demo gegen AfD in Berlin – Scholz und Baerbock auf Kundgebung gegen rechts in Potsdam*, „Frankfurter Rundschau“ [online], 14 I 2024 [dostęp: 16 I 2024]: <<https://www.fr.de/politik/tausende-demo-gegen-afd-in-berlin-scholz-und-baerbock-auf-kundgebung-gegen-rechts-in-potsdam-zr-92774989.html>>.
- Maaßen will mit Werteunion eigene Partei gründen, „Tagesschau“ [online], 4 I 2024 [dostęp: 15 I 2024]: <<https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/maassen-werteunion-partiegruendung-100.html>>.



- Mayer I., *CDU und AfD: Risse in der Brandmauer*, „Süddeutsche Zeitung” [online], 16 XII 2022 [dostęp: 10 I 2023]: <<https://www.sueddeutsche.de/politik/cdu-afd-fluechtlinge-sachsen-1.5717287>>.
- Merz für pragmatischen Umgang mit AfD in Kommunen, „Tagesschau” [online], 23 VII 2023 [dostęp: 8 I 2023]: <<https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/merz-afd-kommunen-100.html>>.
- Merz: Wer mit der AfD kooperiert, fliegt aus der Partei, „Süddeutsche Zeitung” [online], 23 XII 2021 [dostęp: 10 I 2024]: <<https://www.sueddeutsche.de/politik/cdu-merz-afd-kooperation-merkel-1.5494484>>.
- Moroska A., *Delegalizacja partii politycznych jako instrument bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. Analiza na przykładzie Niemiec*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2011, nr 5.
- NPD-Urteil könnte „Blaupause für die AfD” sein, sagt Söder, „Die Welt” [online], 24 I 2024 [dostęp: 23 I 2024]: <<https://www.welt.de/politik/deutschland/article249678874/Bundesverfassungsgericht-NPD-Urteil-koennte-Blaupause-fuer-die-AfD-sein-sagt-Soeder.html>>.
- Orde S. am, Litschko K., *Umgang mit der AfD: „Prüft ein AfD-Verbotsverfahren!”*, „TAZ” [online], 17 I 2024 [dostęp: 23 I 2024]: <<https://taz.de/Umgang-mit-der-AfD/!5986396/>>.
- Die Partei Die Heimat (vormals NPD) ist für die Dauer von sechs Jahren von der staatlichen Parteienfinanzierung ausgeschlossen, *Pressemitteilung Nr. 9/2024 vom 23. Januar 2024*, „Bundesverfassungsgericht” [online], 3 I 2024 [dostęp: 23 I 2024] <<https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/DE/2024/bvg24-009.html>>.
- Peters A.L., *AFD: Jörg Meuthen gibt Austritt bekannt – „Das Herz der Partei schlägt heute sehr weit rechts”*, „Der Westen” [online], 28 I 2022 [dostęp: 08 I 2024]: <<https://www.derwesten.de/politik/afd-joerg-meuthen-parteiaustritt-parteichef-vorsitzender-ermittlungen-id234430455.html>>.
- Prüft ein AfD-Verbot, „Innn” [online, dostęp: 16 I 2024]: <<https://innn.it/afdverbot>>.
- Regierungserklärung: *Der Bundeskanzler zum AFD-Verbotsverfahren*, <<https://afd-verbot.de/>>.
- Reichsbürger wollten Bundestag stürmen: „Das ist wie Krieg”, „TAZ” [online], 2 VIII 2023 [dostęp: 11 I 2024]: <<https://taz.de/Reichsbuerger-wollten-Bundestag-stuermen/!5951873/>>.
- Roth A., *Großer Bauernprotest in Stuttgart: „Es ist ein ständiger Kampf mit der AfD”*, „ZVW” [online], 8 I 2024 [dostęp: 10 I 2024]: <[https://www.zvw.de/stuttgart-region/gro%C3%9Fer-bauernprotest-in-stuttgart-es-ist-ein-st%C3%A4ndiger-kampf-mit-der-afd\\_arid-758311](https://www.zvw.de/stuttgart-region/gro%C3%9Fer-bauernprotest-in-stuttgart-es-ist-ein-st%C3%A4ndiger-kampf-mit-der-afd_arid-758311)>.
- Rülke gegen AfD-Verbot: *Sänze sei ein Verfassungsfeind*, „Landtag von Baden-Württemberg” [online], 21 XII 2022 [dostęp: 11 I 2024]: <<https://www.landtag-bw.de/home/aktuelles/dpa-nachrichten/2022/Dezember/KW51/Mittwoch/21d7033d-f915-4917-ba70-e2ce1738.html>>.
- Scholz-SPD fällt in Umfrage weiter, CDU so stark wie gesamte Ampel, „Focus” [online], 16 I 2024 [dostęp: 16 I 2024]: <[https://www.focus.de/politik/deutschland/insa-meinungstrend-scholz-spd-faellt-in-umfrage-auf-rekordtief\\_id\\_259579127.html](https://www.focus.de/politik/deutschland/insa-meinungstrend-scholz-spd-faellt-in-umfrage-auf-rekordtief_id_259579127.html)>.
- Scholz zu Bericht über Vertreibungsplan „Ein Fall für den Verfassungsschutz”, „Tagesschau” [online], 11 I 2024 [dostęp: 15 I 2024]: <<https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/afd-neonazis-vertreibung-100.html>>.
- SPD-Chefin Esken will AfD-Verbot „immer wieder prüfen”, „Welt” [online], 2 I 2024 [dostęp: 10 I 2024]: <<https://www.welt.de/politik/deutschland/article249315738/Saskia-Esken-AfD-Verbot-immer-wieder-pruefen.html>>.
- Stoppen Sie den Faschisten Björn Höcke: *Veranlassen Sie, dass die Bundesregierung beim Bundesverfassungsgericht einen Antrag auf Grundrechtsverwirkung nach Artikel 18 GG*

- stellt, „Bewegt Politik Campact!“ [online, dostęp: 16 I 2024]: <<https://aktion.campact.de/weact/hocke-stoppen/teilnehmen>>.
- Sturm D.F., *Ex-Bundestagspräsident Wolfgang Thierse: „Der Staat hat die Pflicht, ein AfD-Verbot zu prüfen“*, „Tagesspiegel“ [online], 4 I 2024 [dostęp: 10 I 2024]: <<https://www.tagesspiegel.de/politik/rechtsextremismus-staat-hat-pflicht-afd-verbot-zu-pruefen-10997821.html>>.
- Thüringer CDU und AfD stoppen gendergerechte Kommunikation*, „Süddeutsche Zeitung“ [online], 11 XI 2022 [dostęp: 8 I 2024]: <<https://www.sueddeutsche.de/politik/landtag-thueringen-gendern-cdu-afd-1.5693979>>.
- Trotz AfD-Geheimtreffen: Söder bleibt skeptisch wegen Verbot – und die Deutschen auch*, „Merkur“ [online, dostęp: 15 I 2024]: <<https://www.merkur.de/politik/geheimtreffen-rechtsradikale-markus-soeder-csu-afd-verbot-skepsis-verbotsverfahren-92771206.html>>.
- Unsere Haltung zu Linkspartei und AfD*, Christlich Demokratische Union Deutschlands, [b.m.r.w.]: <[https://archiv.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/cdu\\_deutschlands\\_unsere\\_haltung\\_zu\\_linkspartei\\_und\\_afd\\_0.pdf?file=1&type=field\\_collection\\_item&id=20156](https://archiv.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/cdu_deutschlands_unsere_haltung_zu_linkspartei_und_afd_0.pdf?file=1&type=field_collection_item&id=20156)> [dostęp: 11 I 2024].
- Ustawa Zasadnicza dla Republiki Federalnej Niemiec z dnia 23 maja 1949 r. Ostatnia zmiana z dnia 28 czerwca 2022 r.*, przeł. A.-M. Sadowski, E. Haase-Nowocień, Bundestag, Berlin 2022: <<https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80205000.pdf>> [dostęp: 10 I 2024].
- Wahl von Kai Wegner in Berlin: Berlin liegt nicht in Thüringen*, „TAZ“ [online, dostęp: 8 I 2024]: <<https://taz.de/Wahl-von-Kai-Wegner-in-Berlin/!5929021/>>.
- Wanderwitz bekommt nicht genug Unterschriften für AfD-Verbot*, „Junge Freiheit“ [online], 6 XII 2023 [dostęp: 7 I 2024]: <<https://jungefreiheit.de/politik/deutschland/2023/wanderwitz-unterschriften-aktion-fuer-afd-verbot-stockt/>>.
- Wanderwitz sieht gute Chancen für ein AfD-Verbot*, „Süddeutsche Zeitung“ [online], 7 I 2024 [dostęp: 7 I 2024]: <<https://www.sueddeutsche.de/politik/parteien-wanderwitz-sieht-gute-chancen-fuer-ein-afd-verbot-dpa.urn-newsml-dpa-com-20090101-240107-99-516158>>.
- Warum die AfD verboten werden könnte. Empfehlungen an Staat und Politik*, „Deutsches Institut für Menschenrechte“ [online, dostęp: 16 I 2024]: <<https://www.institut-fuer-menschenrechte.de/publikationen/detail/warum-die-afd-verboten-werden-koennte>>.
- Wer organisierte die Blockade gegen Habeck?*, „Die Zeit“ [online, dostęp: 10 I 2024]: <<https://www.zeit.de/politik/deutschland/2024-01/bauern-schluettsiel-habeck-rechte-demonstration/seite-2>>.
- „Wehrhafte Demokratie in einem vielfältigen Land – Klare Kante gegen Demokratiefeinde und Vertreibungspläne“*, „Deutscher Bundestag“ [online, dostęp: 23 I 2024]: <<https://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2024/kw03-de-aktuelle-stunde-remigration-986558>>.
- Werteunion beschließt Parteigründung*, „ZDF“ [online], 20 I 2024 [dostęp: 23 I 2024]: <<https://www.zdf.de/nachrichten/politik/deutschland/werteunion-partei-gruendung-maassen-100.html>>.
- Wie die AfD das Bundesverfassungsgericht aushebeln kann | Die Anstalt*, „You Tube. ZDF Satire“ [online, dostęp: 16 I 2024]: <<https://www.youtube.com/watch?v=ljjZ6AZsmGk>>.
- Zieschang: AfD-Verbotsverfahren nicht instrumentalisieren*, „Süddeutsche Zeitung“ [online], 5 I 2024 [dostęp: 31 I 2024]: <<https://www.sueddeutsche.de/politik/parteien-magdeburg-zieschang-afd-verbotsverfahren-nicht-instrumentalisieren-dpa.urn-newsml-dpa-com-20090101-240105-99-497569>>.
- Zwei von fünf Deutschen für AfD-Verbotsverfahren*, „Ipsos“ [online, dostęp: 15 I 2024]: <<https://www.ipsos.com/de-de/zwei-von-funf-deutschen-fur-afd-verbotsverfahren>>.